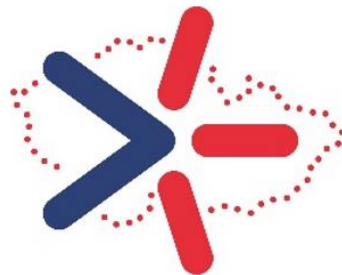

Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU

Národní
plán
obnovy

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

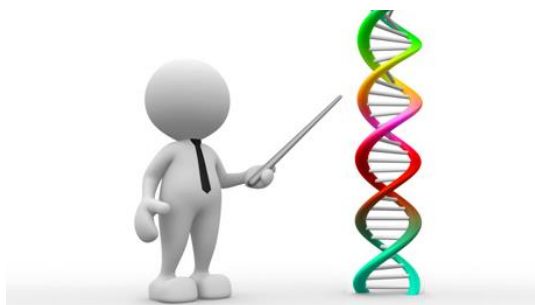
EPIGENETIKA

Miloslava Fojtová

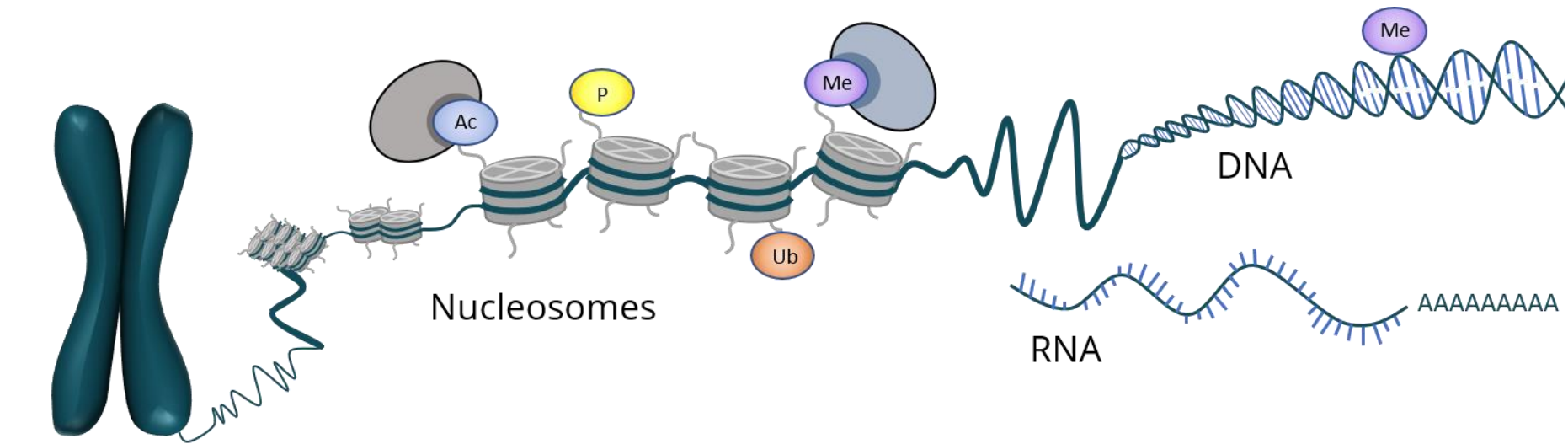
Molekulární komplexy chromatinu, Mendlovo centrum genomiky a proteomiky rostlin,
CEITEC MU

Národní centrum pro výzkum biomolekul, PŘF MU

fojtova@sci.muni.cz

MUNI
SCI

Chromosome

dostupné na: <https://bpsbioscience.com/>
[vid. 19.6.2023]

Epigenetická informace

Mitoticky i meioticky děděné změny genové exprese, které nesouvisí se změnou primární struktury DNA

Epigenetickou kontrolu zprostředkovávají

- modifikace makromolekul; DNA a histonů:

METHYLACE DNA

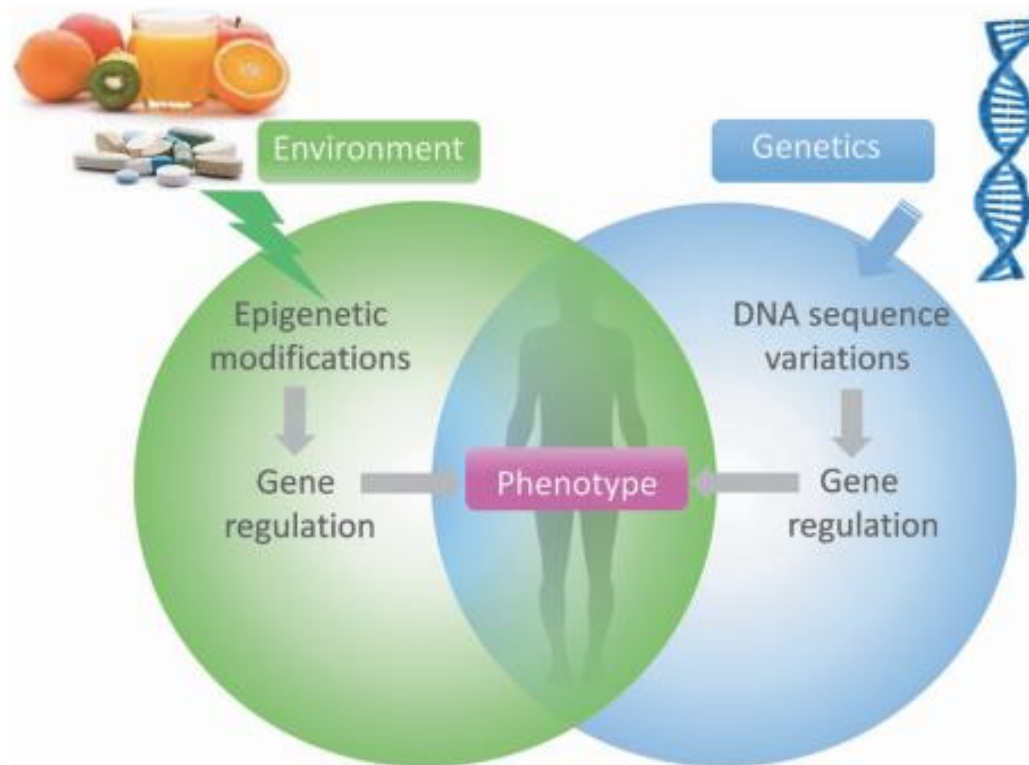
MODIFIKACE (methylace, acetylace, fosforylace, ubiquitinace) histonových proteinů

- malé a nekódující molekuly RNA
- architektura chromatinu

Regulace aktivity a exprese genů během vývoje a diferenciacce, reakce na změněné podmínky

Spojka mezi genotypem a fenotypem

převzato z: Ariv et al., Hypertension Res 2019
doi: 10.1038/s41440-019-0248-0

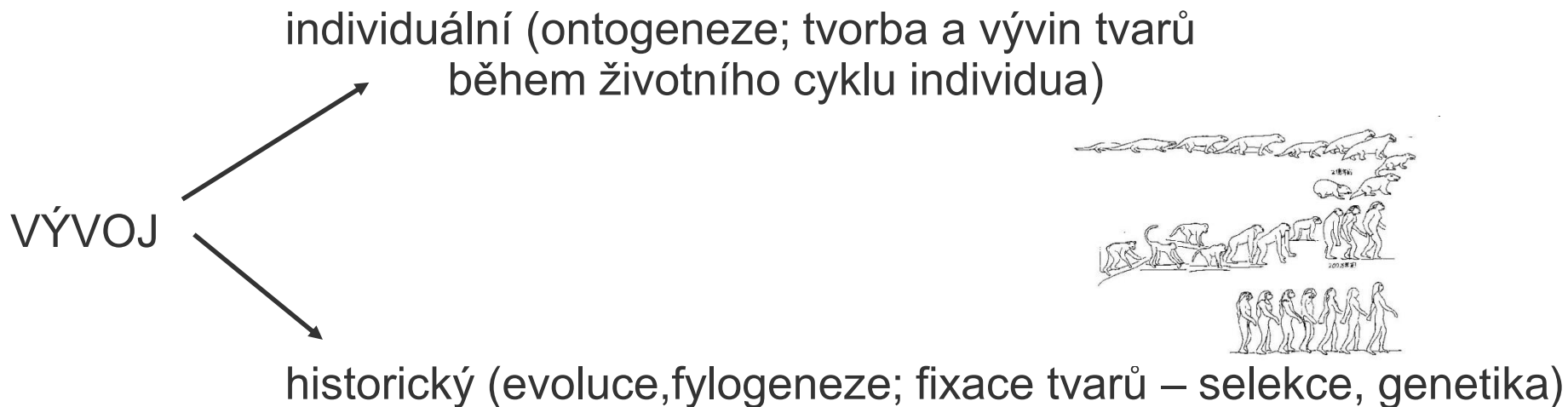
Historie termínu epigenetika

Epigeneze – Aristoteles, 384-322 př. n. l.

individuální vývoj organismů souvisí s postupným růstem jejich komplexity (individuální tvorba tvarů během ontogeneze)

X

Proreformismus – ontogeneze je řízena předem danými strukturami

Historie termínu epigenetika

Jean Baptiste Lamarck (1744-1829):

- první pokus o výklad evoluční teorie
- příroda se pod tlakem podmínek vyvíjí – teorie adaptivní evoluce
- adaptivní změny jsou dědičné (teorie dědičnosti získaných znaků)

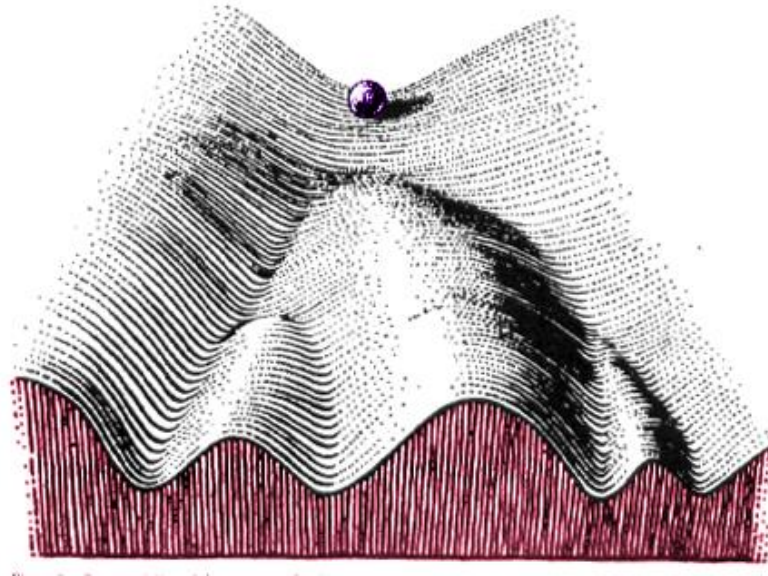
August Weismann (1834-1914):

- sledování dědičnosti indukovaných změn v somatické dráze
- teorie divergence zárodečné a somatické dráhy – Weismannova bariéra

Conrad Hal Waddington (1905-1975):

- „epigenetika“, výsledná podoba organismu není předem absolutně daná, vzniká postupnými kreativními procesy
- „epigenetická krajina“

epigenetická krajina

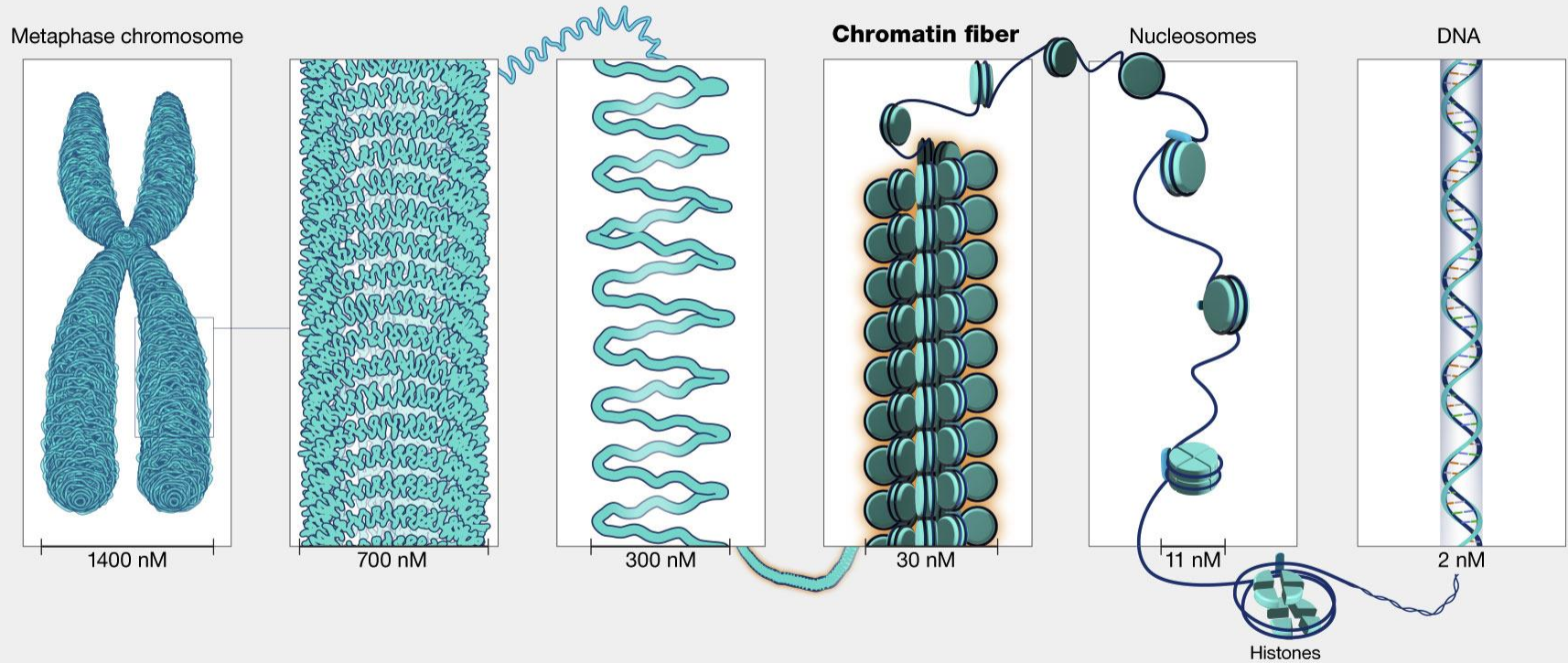

dostupné na: <http://chreoda.nosquare.net/?page=chreoda&action=history&time=20080812-1446.bak>
[vid. 19.6.2023]

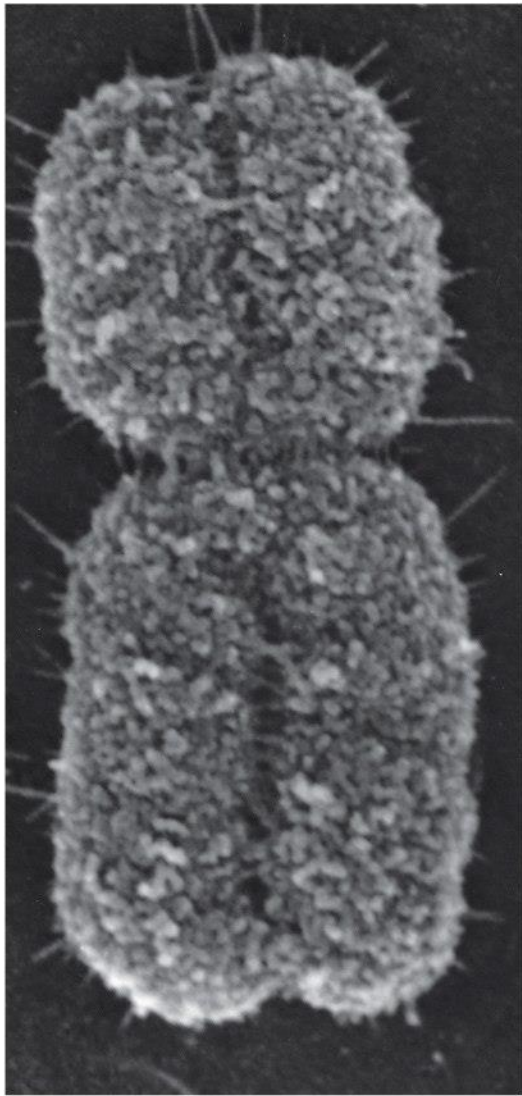
Richard B. Goldschmidt (1878-1958)

- fenotypová změna souvisí s vlivy prostředí
- vzniká jen omezený počet fenotypů

Chromatin

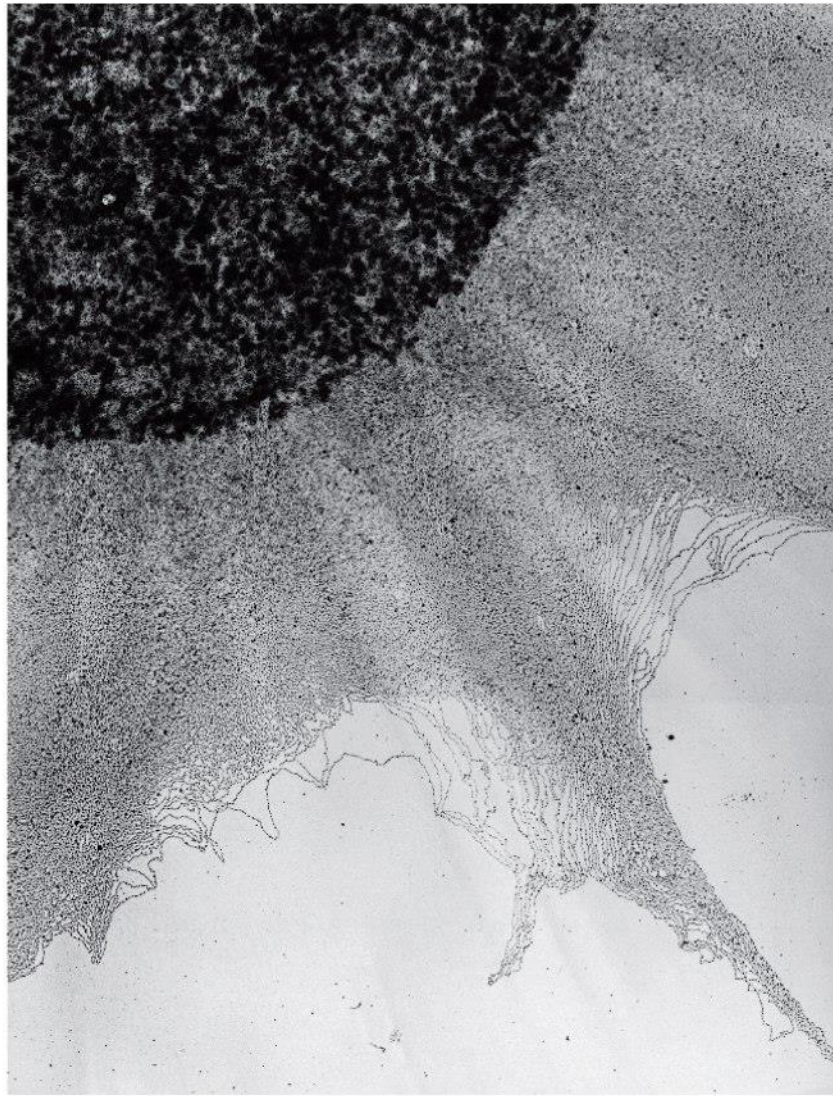

dostupné na: <https://www.genome.gov>
[vid. 19.6.2023]

(A)

1 μm

(B)

10 μm

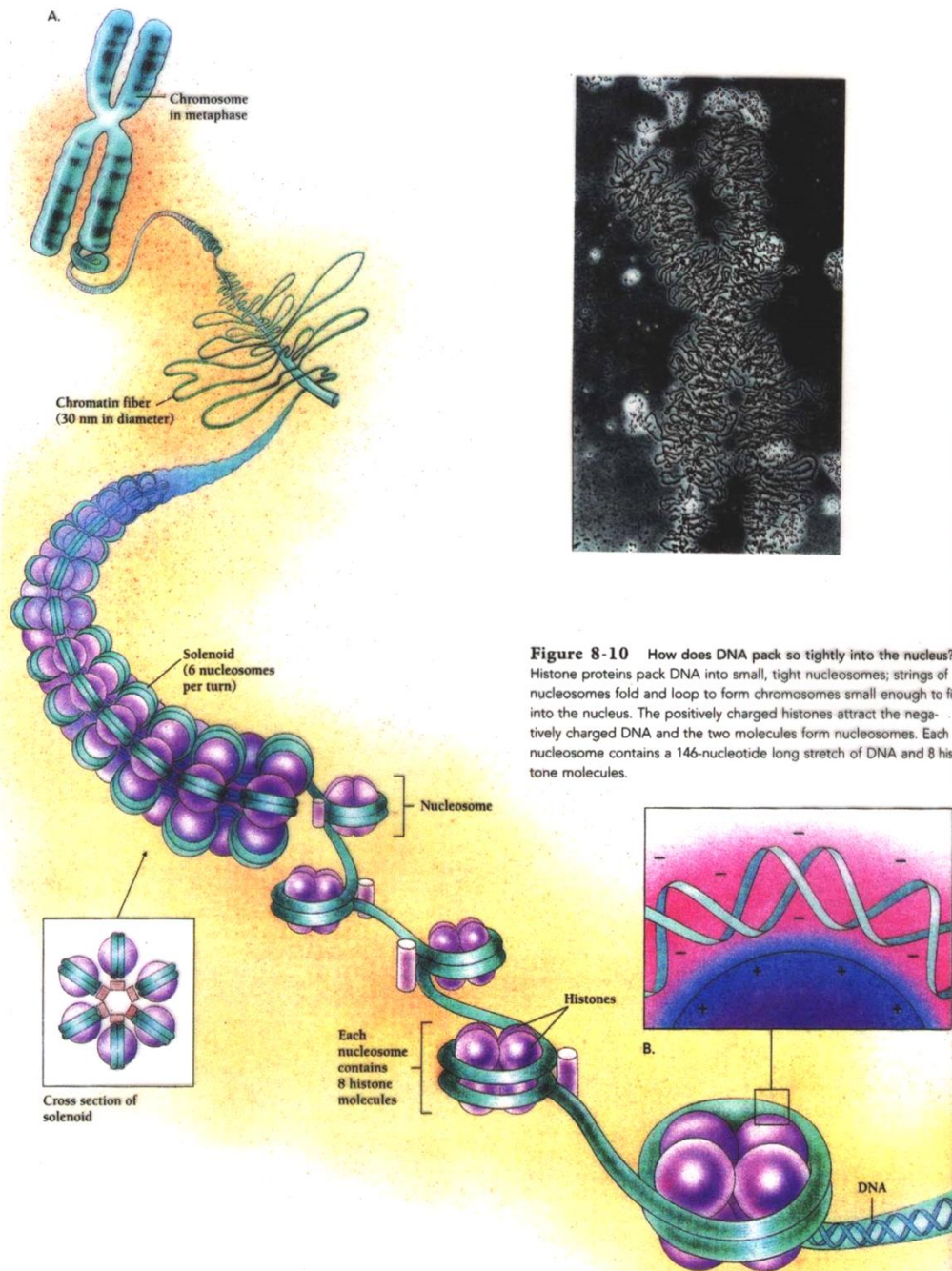
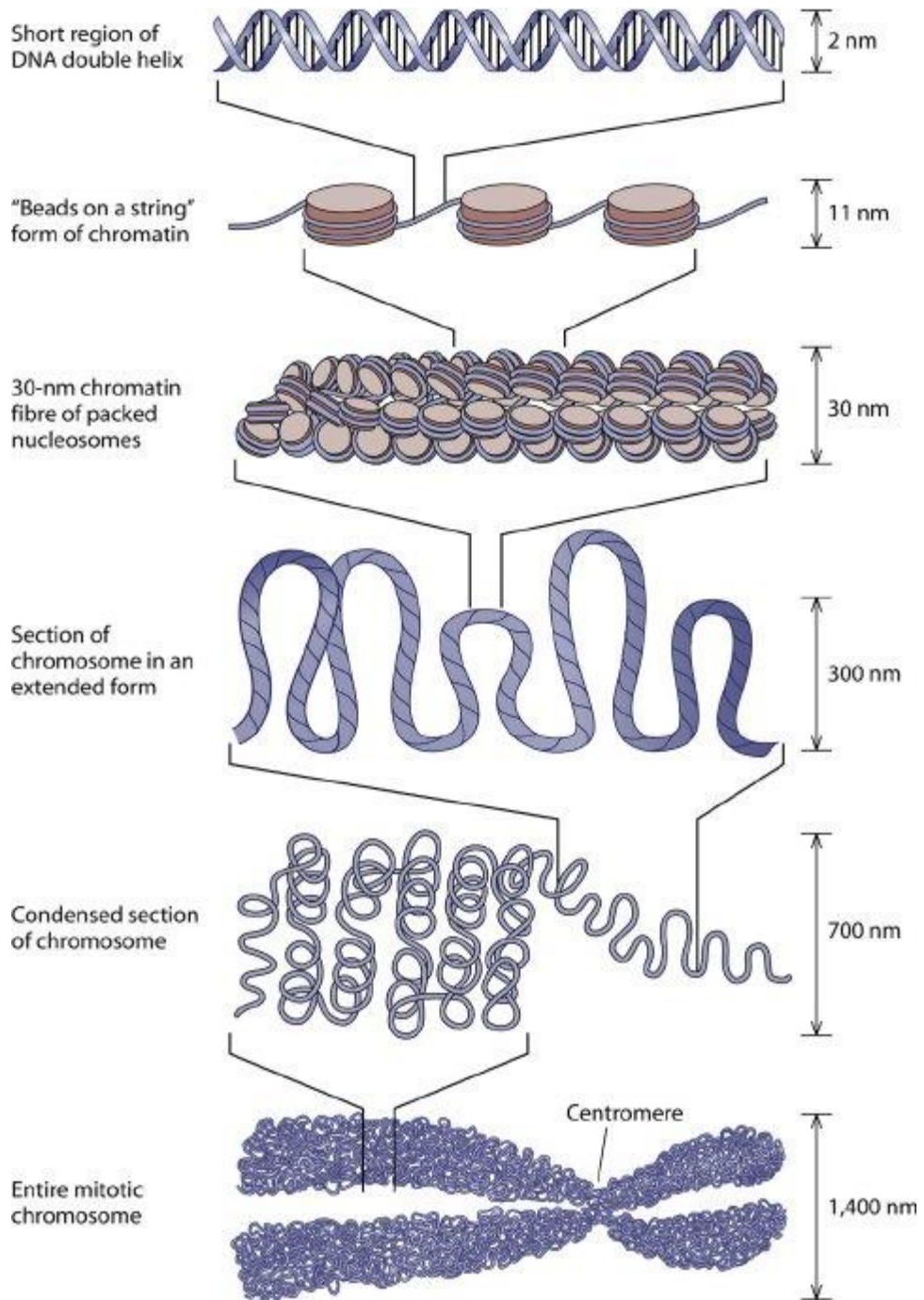
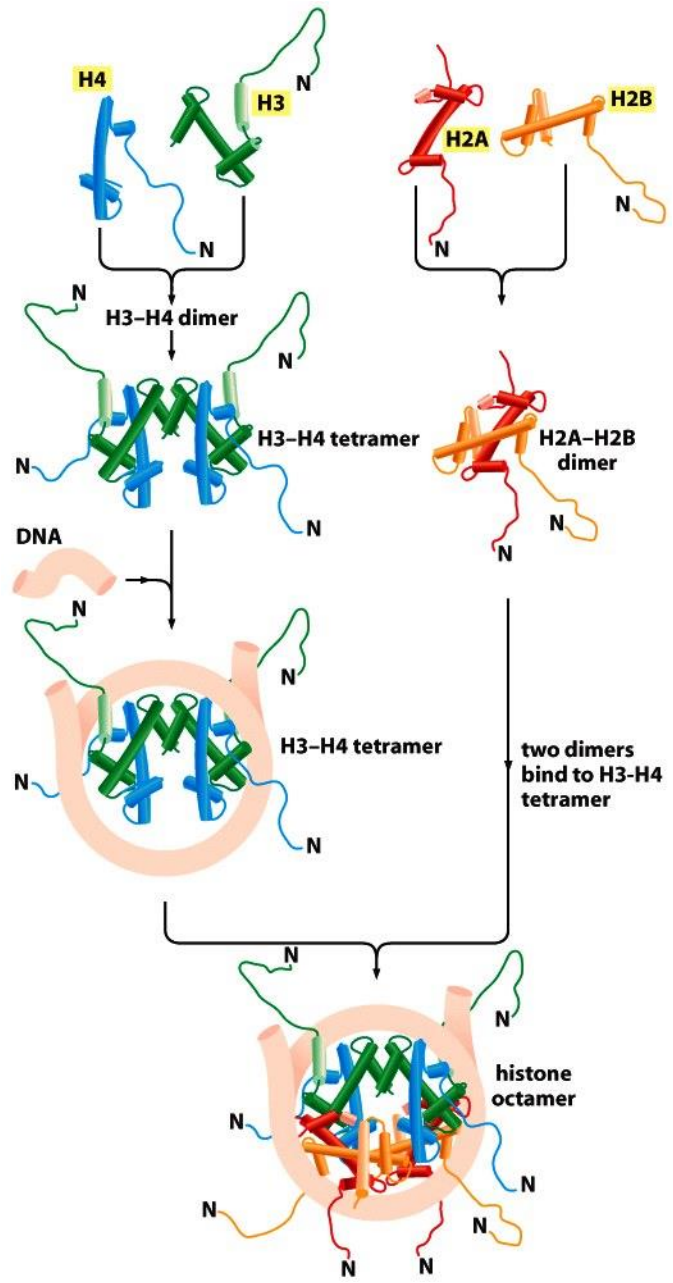

Figure 8-10 How does DNA pack so tightly into the nucleus? Histone proteins pack DNA into small, tight nucleosomes; strings of nucleosomes fold and loop to form chromosomes small enough to fit into the nucleus. The positively charged histones attract the negatively charged DNA and the two molecules form nucleosomes. Each nucleosome contains a 146-nucleotide long stretch of DNA and 8 histone molecules.

dostupné na: <https://www.quora.com>
[vid. 19.6.2023]

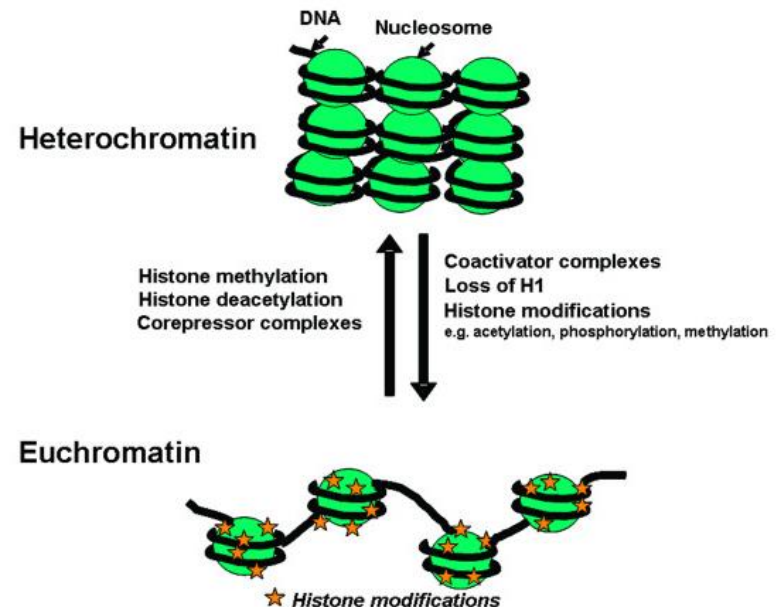

Převzato z učebnice Molecular Biology of the Cell (© Garland Science 2008), obrázek 4-26

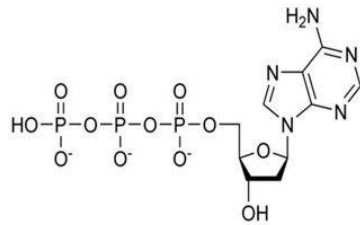
Stavy chromatinu

Heterochromatin – vysoce spiralizovaný (kompaktní) chromatin;
transkripčně neaktivní geny, repetitivní sekvence;
oblast centromer, pericentromer a telomer
Konstitutivní a fakultativní heterochromatin
(**methylovaná DNA, deacetylované histony,**
specifická methylace histonů)

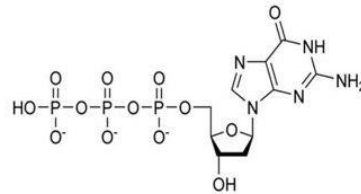
Euchromatin – rozvolněné
uspořádání, obsahuje
transkribující se geny
(**nemethylovaná DNA,**
acetylované histony,
specifická methylace histonů)

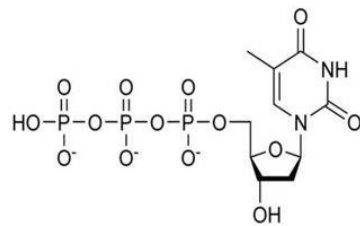
Methylace DNA

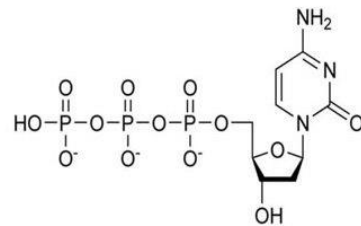
Deoxyadenosine triphosphate (dATP)

Deoxyguanosine triphosphate (dGTP)

Deoxythymidine triphosphate (dTTP)

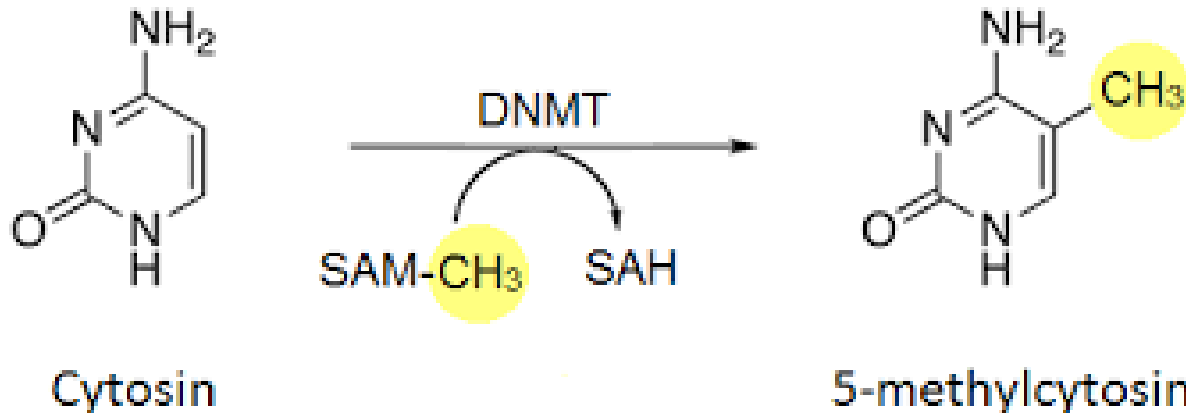

Deoxycytidine triphosphate (dCTP)

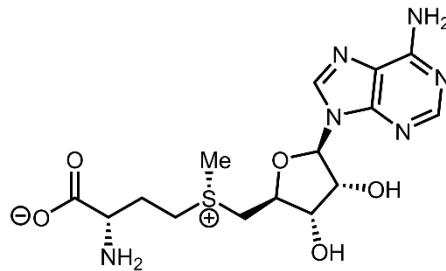
Methylace DNA

Modifikace cytosinu v poloze 5, nejčastější modifikace DNA u eukaryot

Postreplikativní modifikace

Převzato z učebnice: B. Vyskot, Epigenetika (UP Olomouc, 2010)

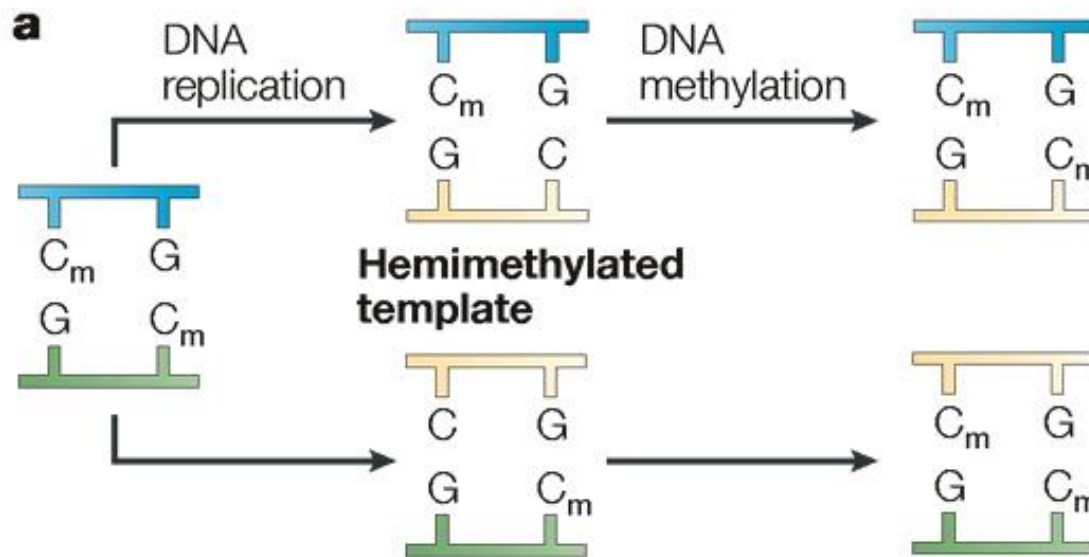
SAM – S-adenosyl-methionin; v transmethylační reakci se konvertuje na S-adenosyl-homocystein

Methylace DNA

Distribuce methylace v genomech:

Methylace C v **symetrických** sekvencích – klíčové pro dědičnost methylačního obrazu

- CpG (dublety)
- CpHpG (triplety; rostliny; H = A,T,C)

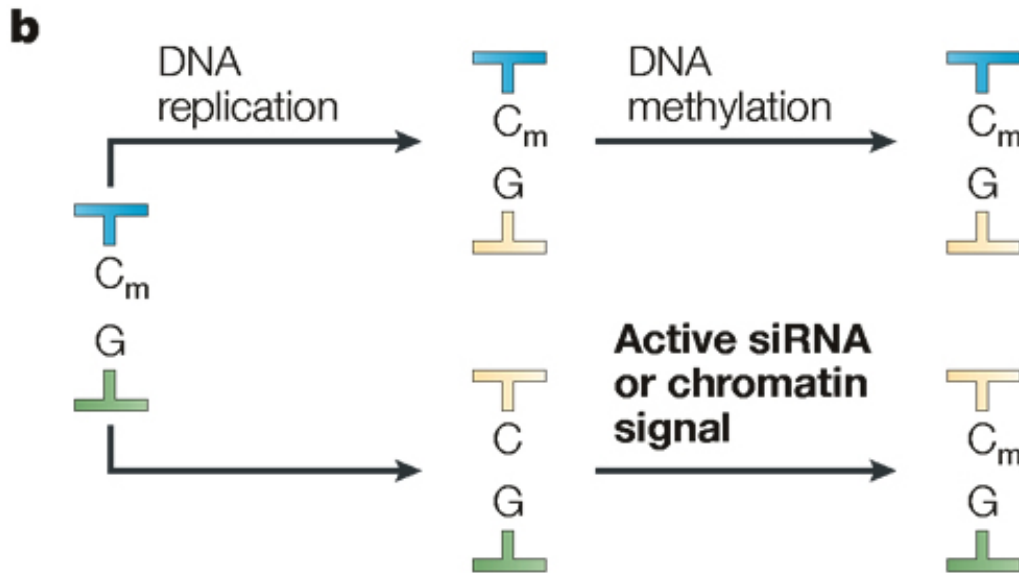
Methylace DNA

Distribuce methylace v genomech:

Methylace C v **symetrických** sekvencích – klíčové pro dědičnost methylačního obrazu

- CpG (dublety)
- CpNpG (triplety; rostliny)

Methylace C v **asymetrických sekvencích** (rostliny, omezeně u živočichů)

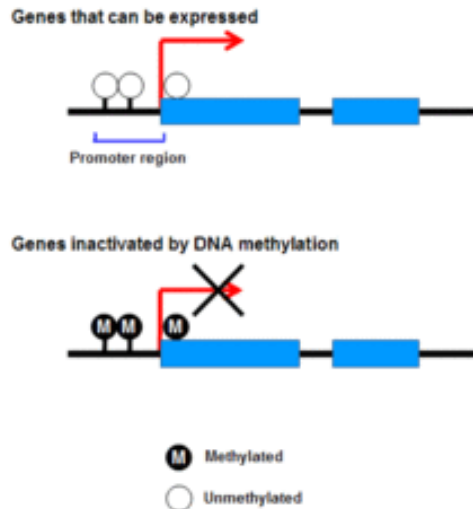

převzato z: Chan et al., Nat Rev Genet 2005
doi.org/10.1038/nrg1601

Methylace DNA a exprese genů

UMLČENÍ GENU

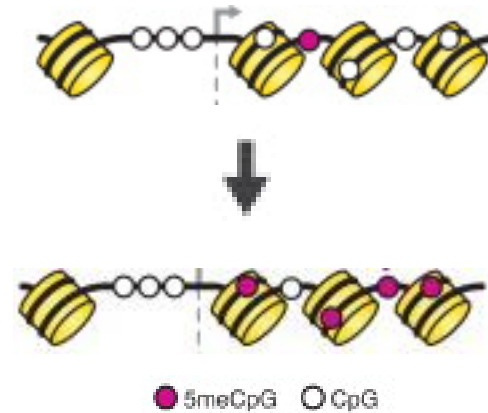
TRANSKRIPČNÍ

- inaktivní promotor
(žádný transkript
nebo pouze malé
množství)

- methylace DNA v
oblasti promotoru

POSTTRANSKRIPČNÍ

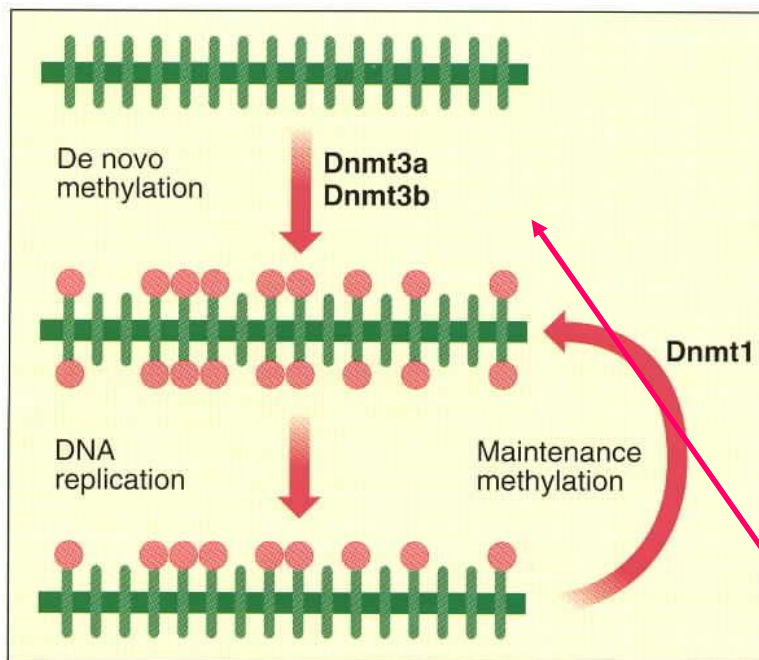

- normální transkripční
aktivita promotoru

- nestabilní transkript

- methylace DNA v
transkribované oblasti
(hlavně na 3' konci genu)

Živočišné DNA methyltransferázy

převzato z: Bird A, Science 1999
doi:10.1126/science.286.5448.2287

Udržovací (maintenance):
methylace hemimetylovaných
vláken po replikaci DNA;
cytosiny v symetrických
motivech (správný embryonální
vývoj, imprinting, inaktivace chr. X)

de novo: methylace dosud
nemetylovaných úseků;
musí existovat podnět (třeba
přítomnost regulačních molekul
RNA-dokázáno pouze v rostlinách;
interakce DNA-DNA v repetitích;
neobvyklé struktury DNA)

Dnmt2 - u savců, rostlin;

Drosophila – slabá non-CG methylace v časných
fázích vývoje;

S. pombe – mutace, kóduje nefunkční
protein, ale je exprimován

2006 - v savčích buňkách
methyluje tRNA (Asp)

DnmtL – DNA methyltransferázový motiv, katalyticky inaktivní

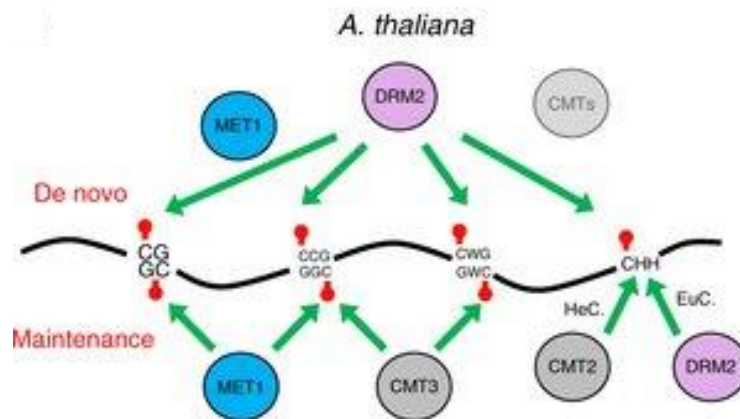
Funkční kooperace s Dnmt3a/b, nezbytná pro genový imprinting

Rostlinné DNA methyltransferázy

MET1 (Methyltransferase 1) - udržovací methylace cytosinů v dubletech CG;
homolog Dnmt1

CMT2/3 (Chromomethylase 2/3) - methylace cytosinů v tripletech
CHG; unikátní pro rostliny

DRM2 (Domains Rearranged Methyltransferase 2)

převzato z: Yaari et al., Nat Commun 2019
doi: 10.1038/s41467-019-09496-0

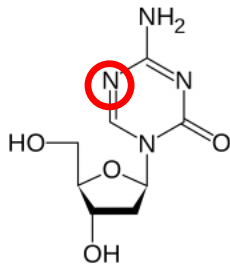
(DDM1 (Decrease in DNA methylation 1) – kóduje protein, který je součástí komplexu remodelujícího chromatin, role v udržování CG i non-CH methylace)

Demethylace DNA

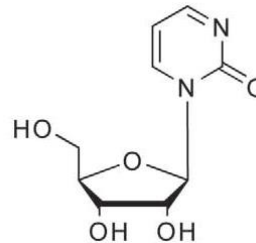
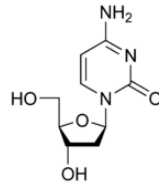
1. PASÍVNÍ – ne-funkce udržovacích methyltransferáz

Inhibitory DNA methyltransferáz

Analogy cytosinu:

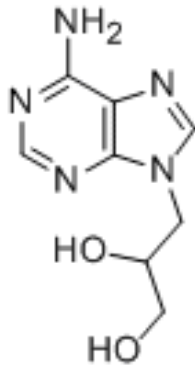

5-aza-deoxycytidine

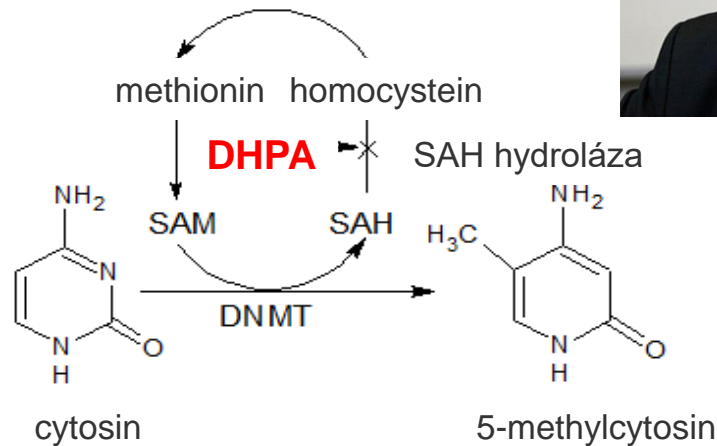

zebularine

DHPA:

(S)-9-(2,3-dihydroxypropyl)adenin
(inhibitor SAH-hydrolázy)

Prof. Antonín Holý

Demethylace DNA

1. PASÍVNÍ – ne-funkce udržovacích methyltransferáz

2. AKTIVNÍ (v rostlinách)

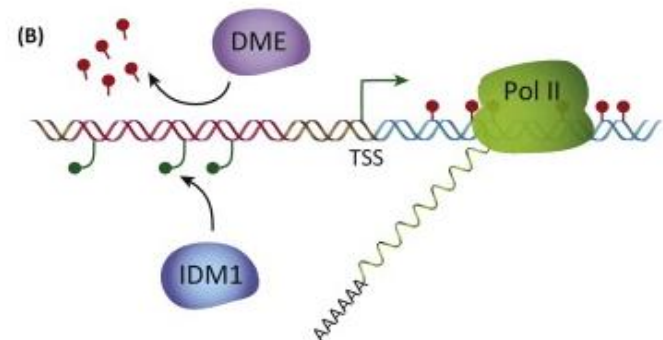
DEMETER (DME)

REPRESOR OF SILENCING (ROS)

DNA glykosylázová doména – odstraní 5-mC, lyáza otevře vlákno.
Polymerázy a ligázy doplní mezeru.

DME – vývoj rostliny; kontroluje parentální imprinting
genů v endospermu – hypomethylace promotorů maternálních
alel genů *MEA* (regulátor vývoje endospermu) a *FWA*
(transkripční faktor, podílí se na kontrole doby kvetení).

ROS – uvolňuje TGS transgenů s
hypermetylovanými promotory

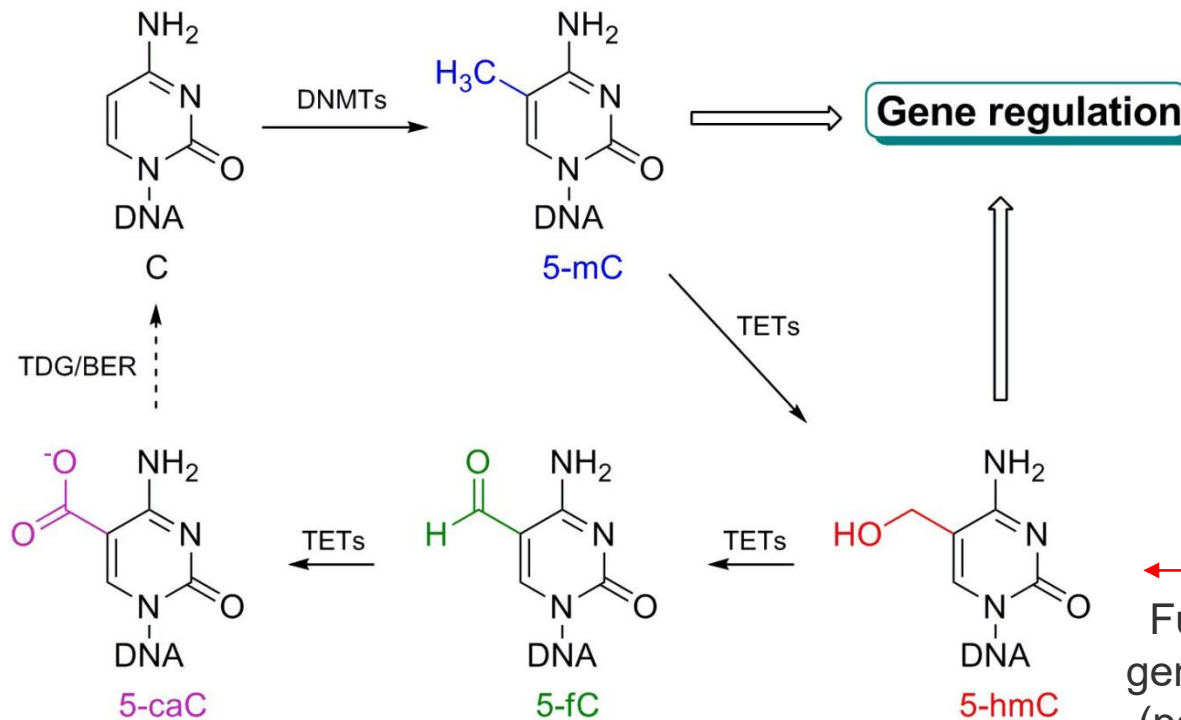
Demethylace DNA

1. PASÍVNÍ – ne-funkce udržovacích methyltransferáz

2. AKTIVNÍ (v živočišných buňkách)

TET – methylcytosine dioxigenase

TDG / BER
thymin DNA glycosylase /
base excision repair

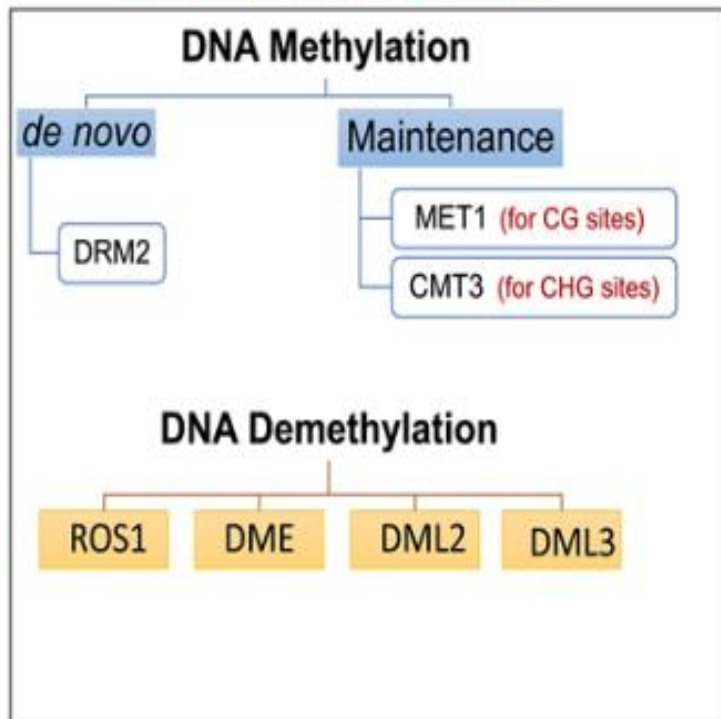

5-hmC

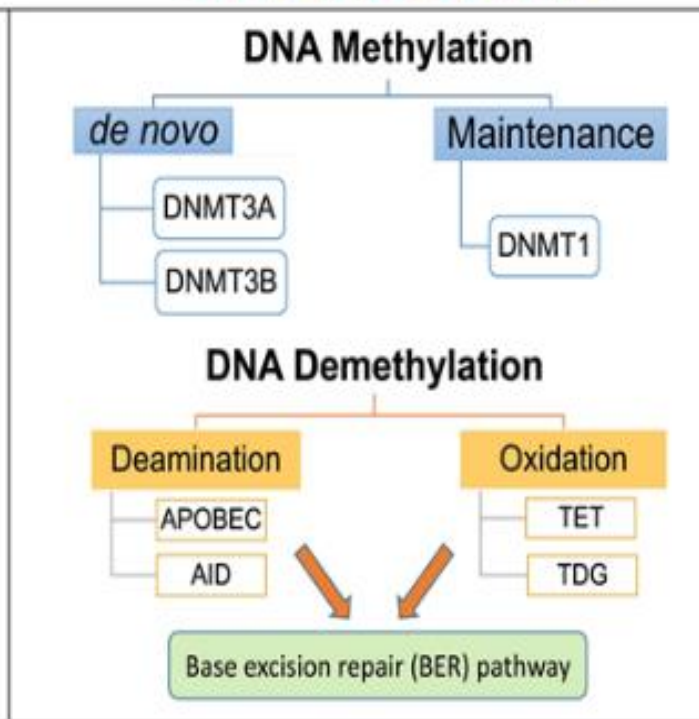
2006 – objeven v myších
a lidských mozcích

Funkce (?) v regulaci exprese
genů, korelace s acetylací histonů
(pozitivní epigenetické značka)

Plant

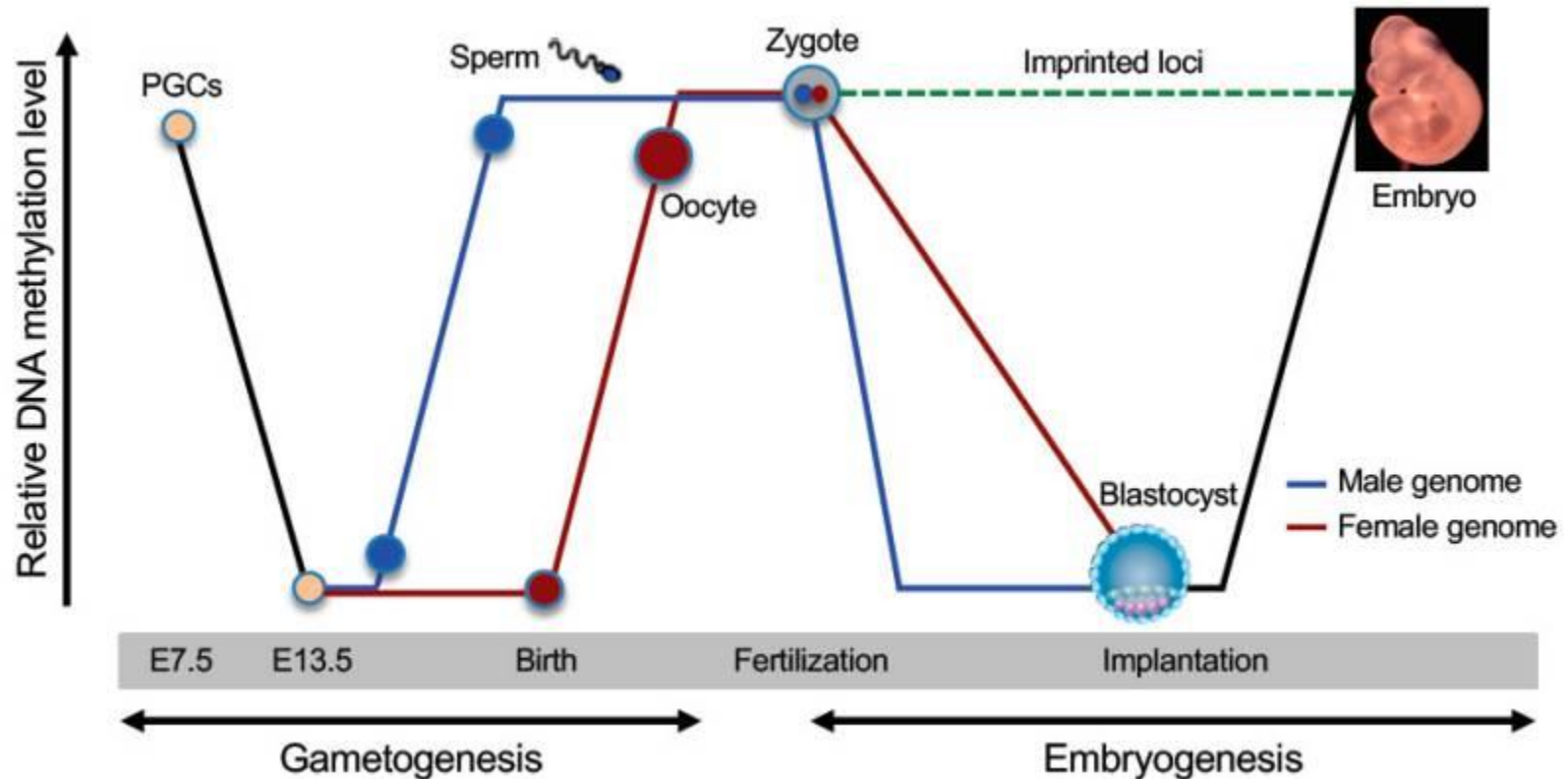

Mammals

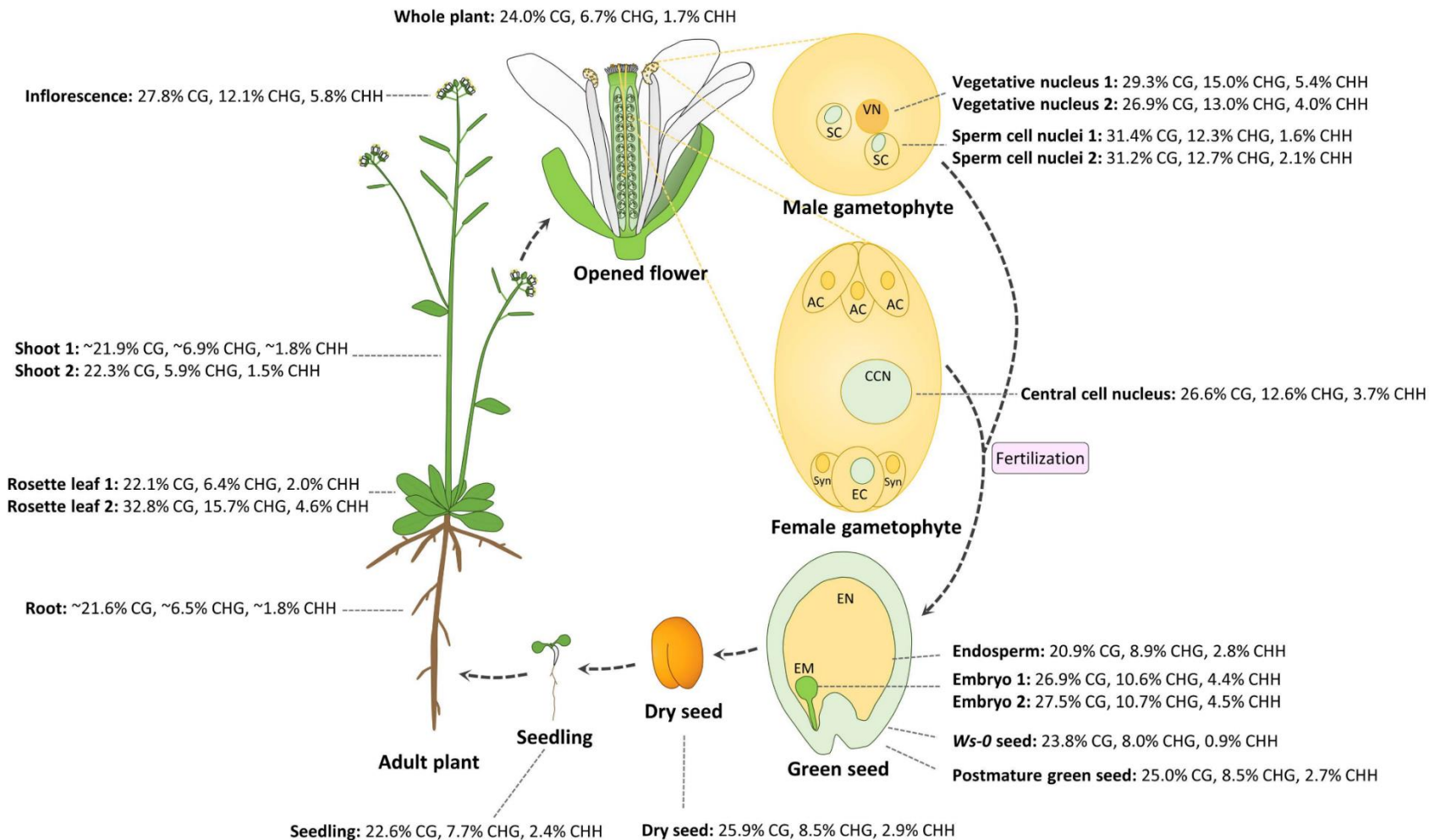
převzato z: Elhamamsy, Cell Biochem Funct 2016
doi: 10.1002/cbg.3183

Změny methylace DNA během vývoje - savci

převzato z: Zeng and Chen, Genes 2019
doi: 10.3390/genes10040257

Změny methylace DNA během vývoje - rostliny

Modifikace histonů

Methylace - např. lysin v poloze 9 na histonu H3 (H3K9)

Distribuce euchromatinových a heterochromatinových značek v *Arabidopsis thaliana* a myši (podle Franz et al., *Chromosome Res* 2006; doi: 10.1007/s10577-005-1022-5)

Modifikace	Stupeň	<i>A. thaliana</i>		myš	
		euchromatin	heterochromatin	euchromatin	heterochromatin
H3K9	mono	-	+	+	-
	di	-	+	+	-
	tri	+	-	-	+
H4K20	mono	-	+	+	-
	di	+	-	+	-
	tri	+	-	-	+
5m-C		-	+	-	+

Jde o druhově- a dokonce lokus-specifické, dynamické modifikace

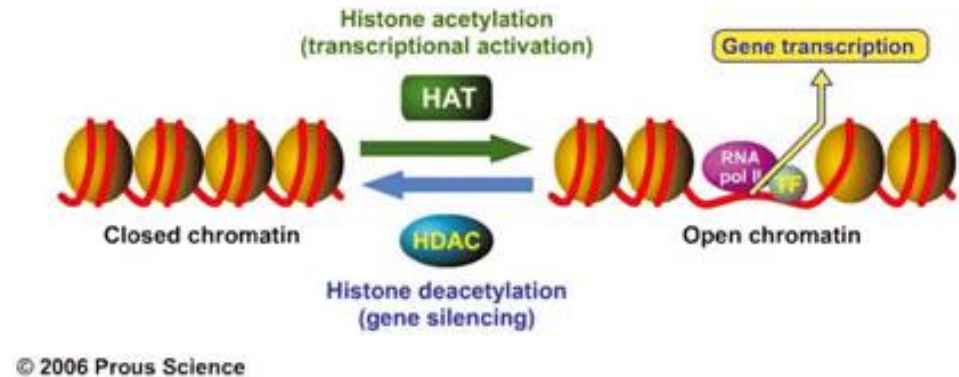
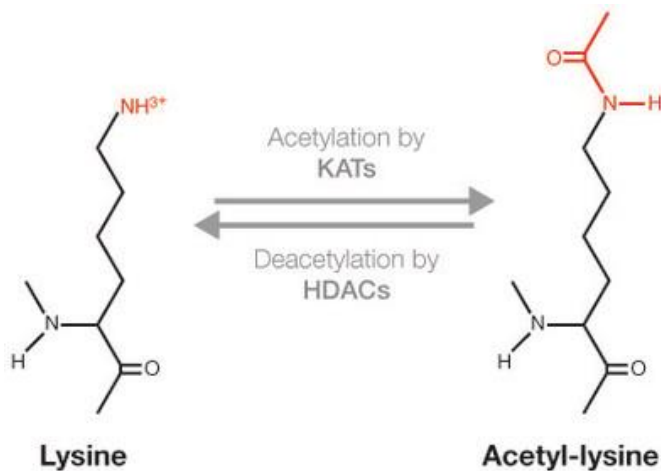
Modifikace histonů

Acetylace – přidavek acetylové skupiny kompenzuje kladný náboj lysinových zbytků – oslabení interakcí mezi DNA a histony

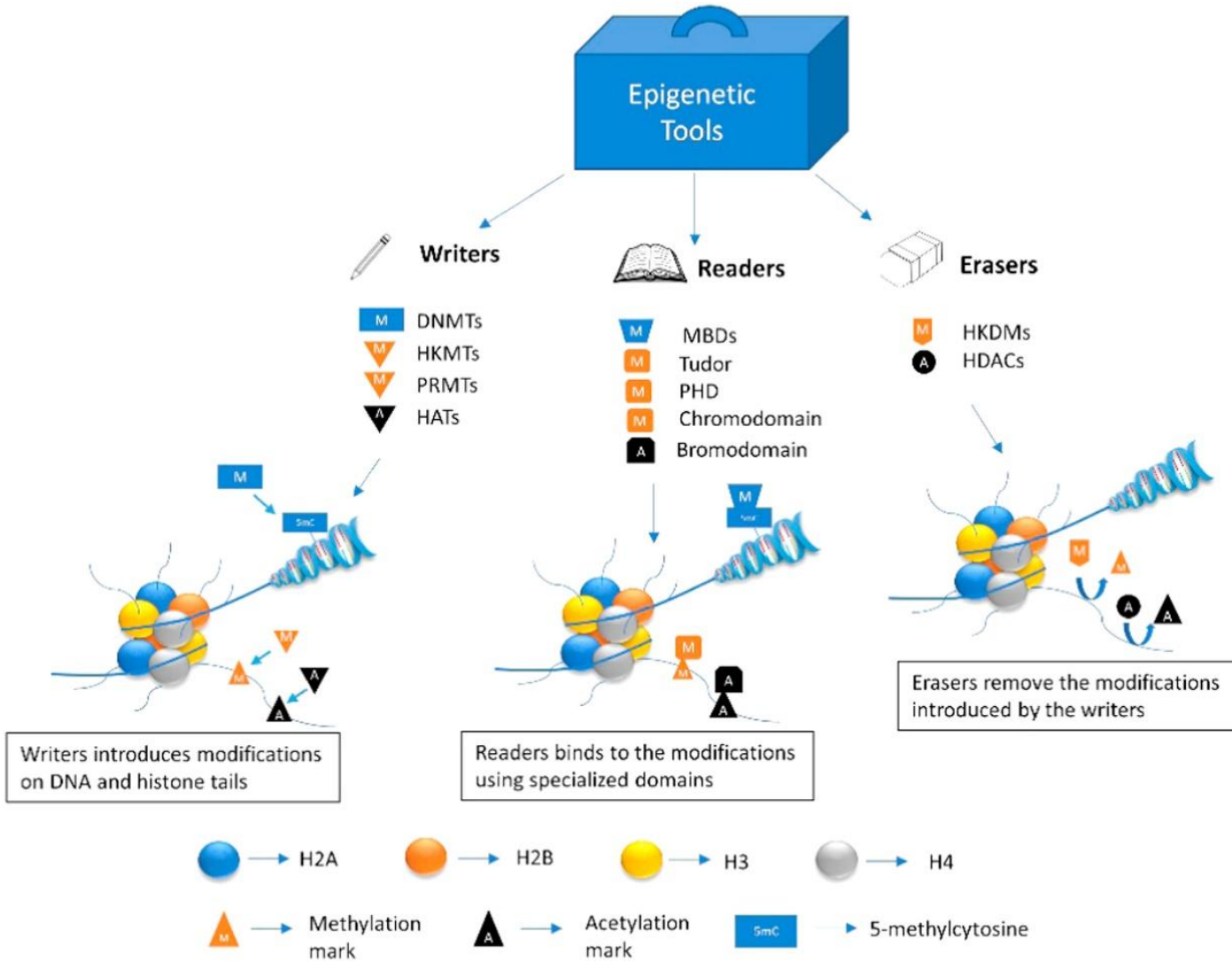

Acetylovaný chromatin – euchromatin
Deacetylovaný chromatin – heterochromatin

**Enzymy: histon acetyltransferázy
histondeacetylázy**

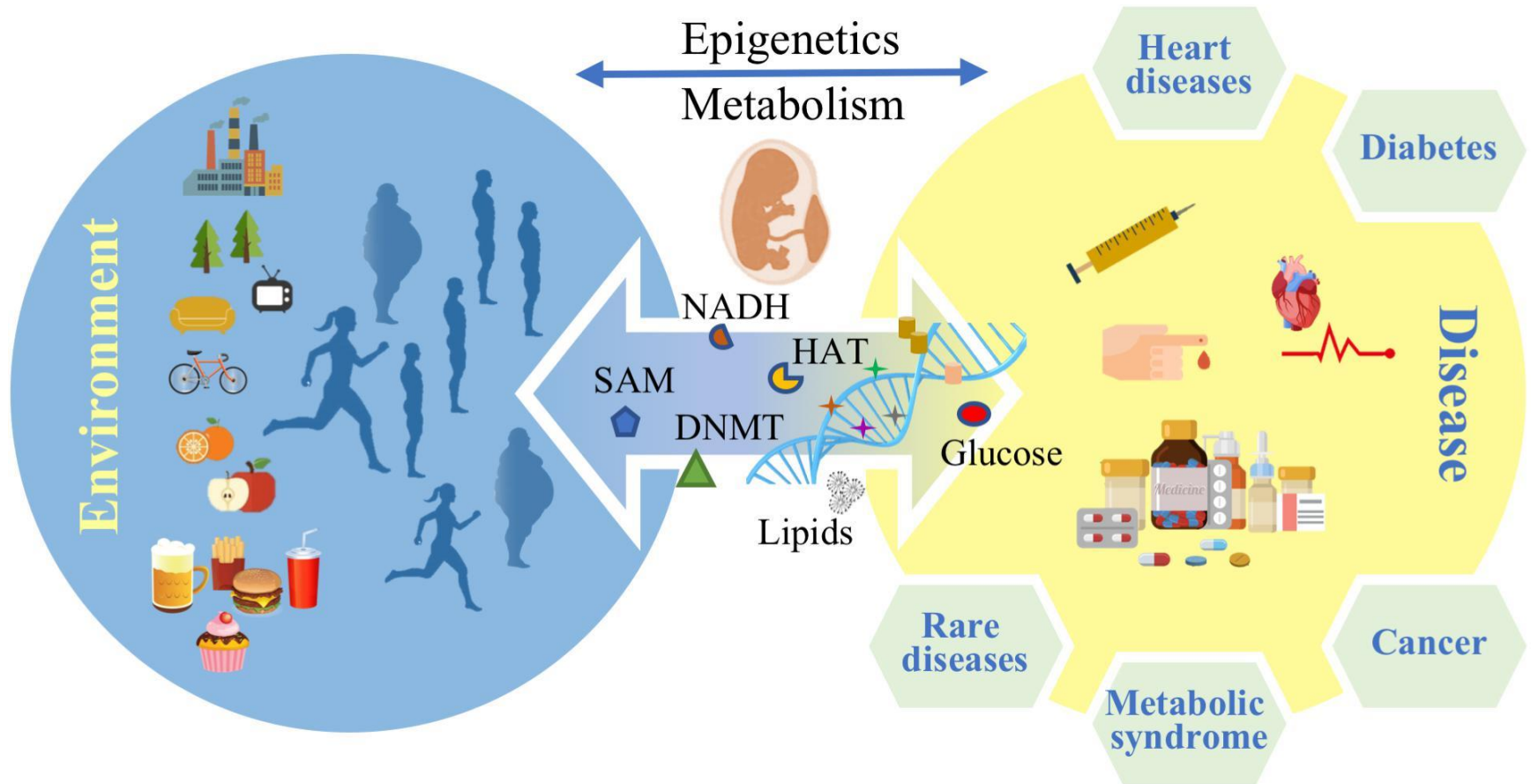

Writers, readers, erasers

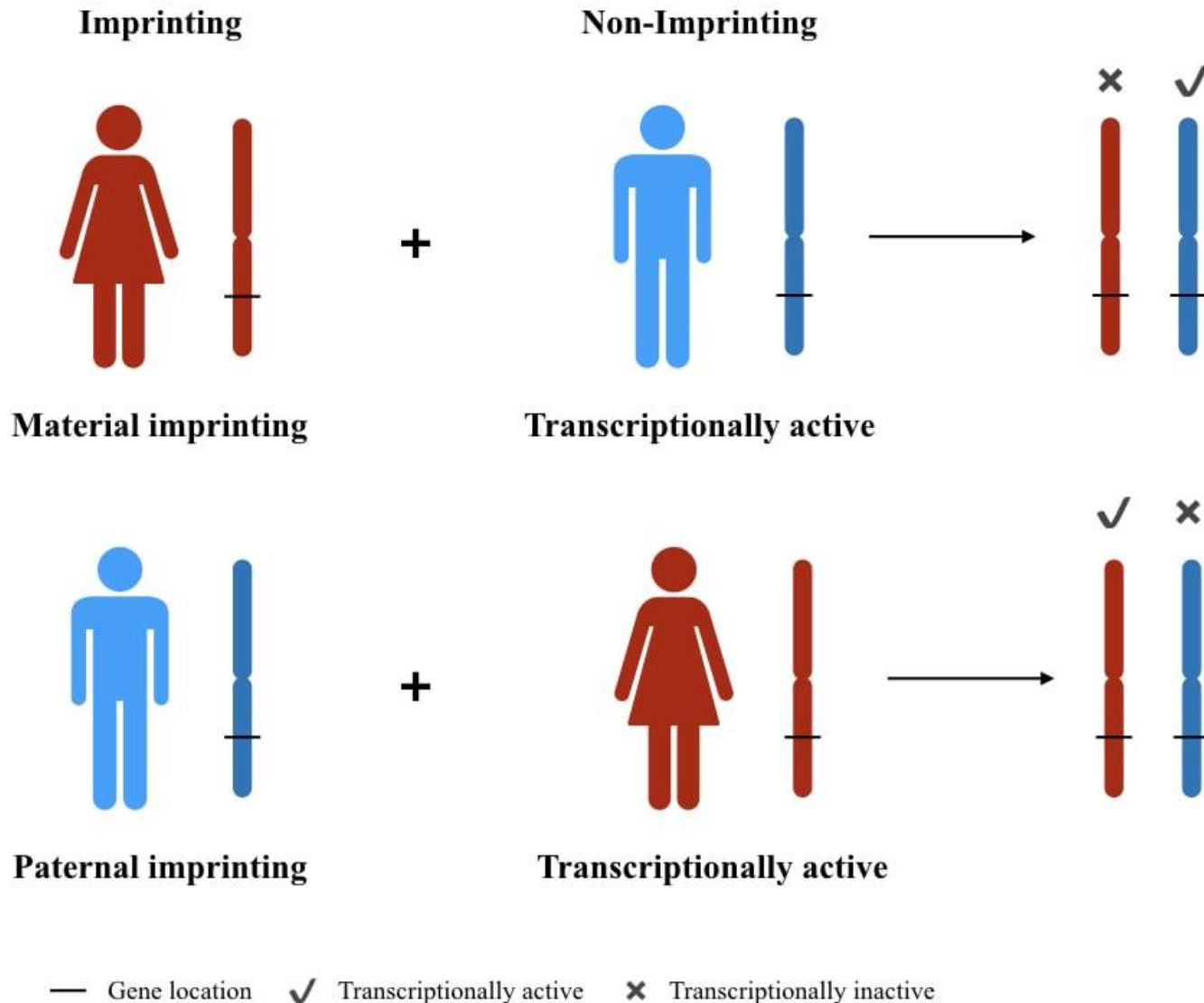

prezato z: Biswas and Rao, Eur J Pharmacol 2018
doi: 10.1016/j.ejphar.2018.08.021

Epigenetika a nemoci

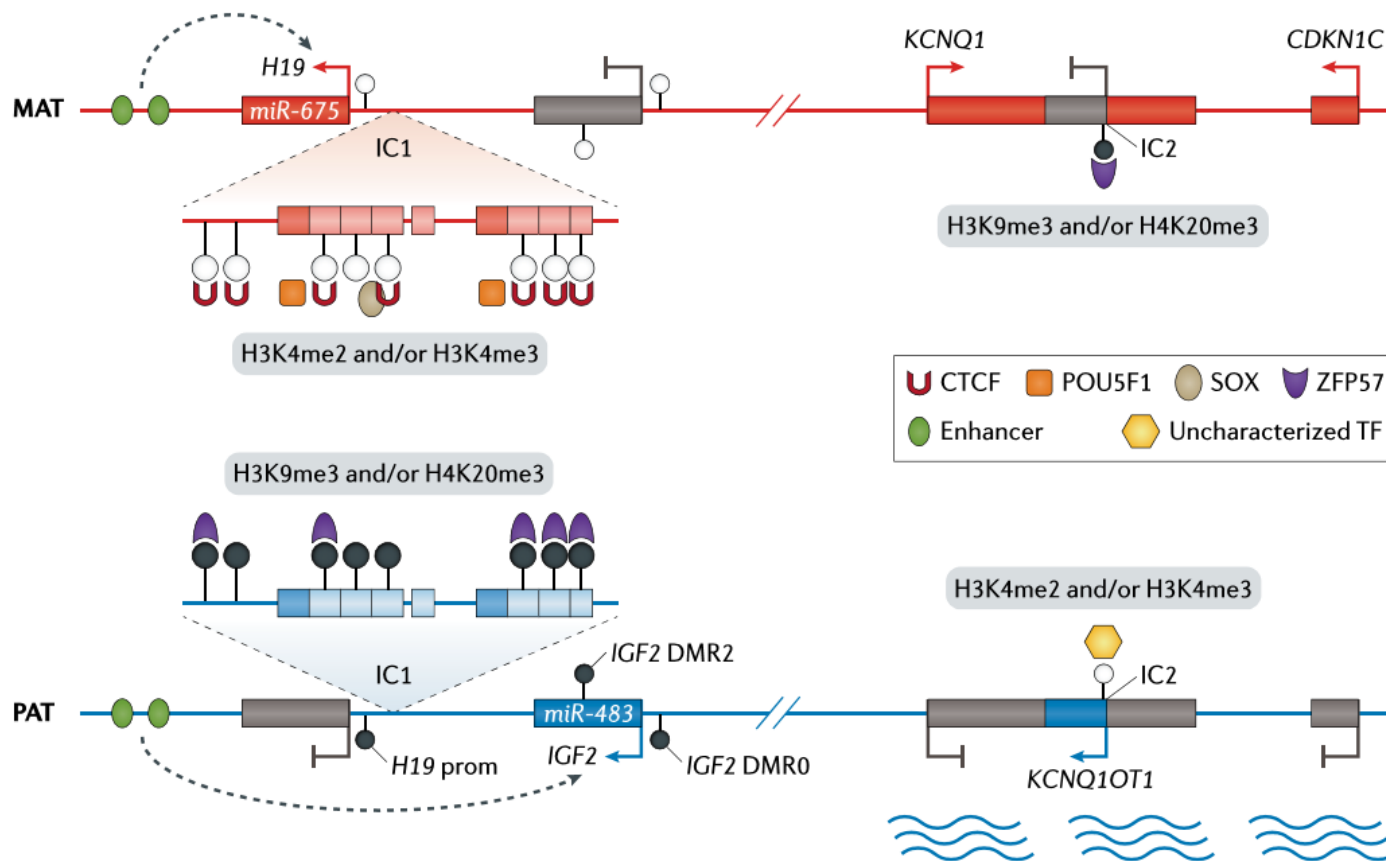

Genomový imprinting

Genomový imprinting

Imprintovaný klastř genů na v oblasti 11p15.5

převzato z: Monk et al., Nat Rev Genet 2019
doi: 10.1038/s41576-018-0092-0

Beckwith-Wiedemannův syndrom

Beckwith-Wiedemann Syndrome

Potential Symptoms

organ and body overgrowth

enlarged tongue

abdominal abnormalities

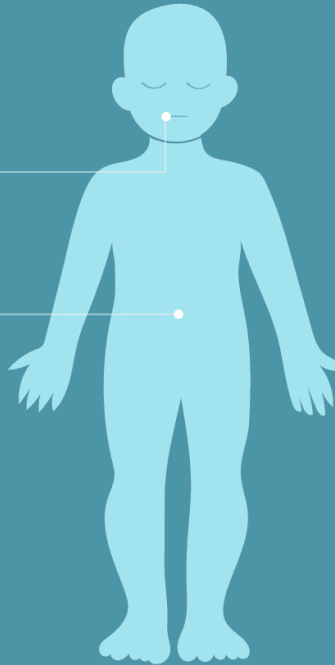
low blood sugar (hypoglycemia)

too much insulin (hyperinsulinism)

increased cancer risk

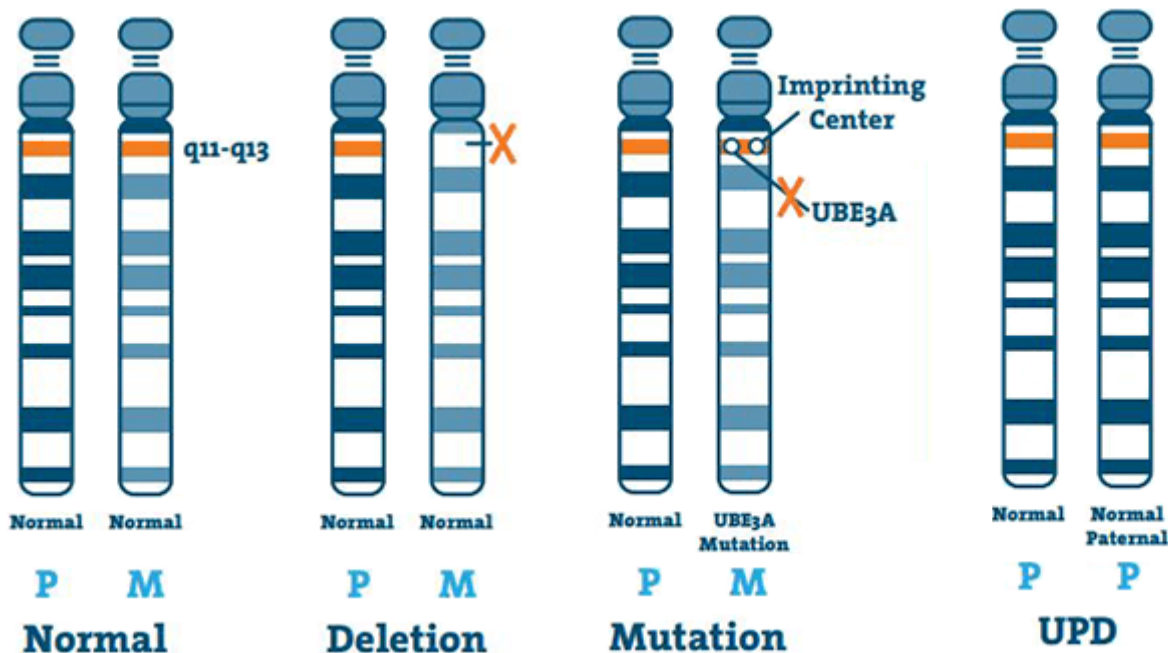

1 / 10 500 - 13 700 novorozenců

dostupné na: <https://www.verywellhealth.com>
[vid. 19.6.2023]

Angelmanův syndrom

oblast q11-13 maternálního chromozómu 15

dostupné na:

<https://cureangelman.org>

[vid. 19.6.2023]

1 / 15 000 - 20 000 novorozenců

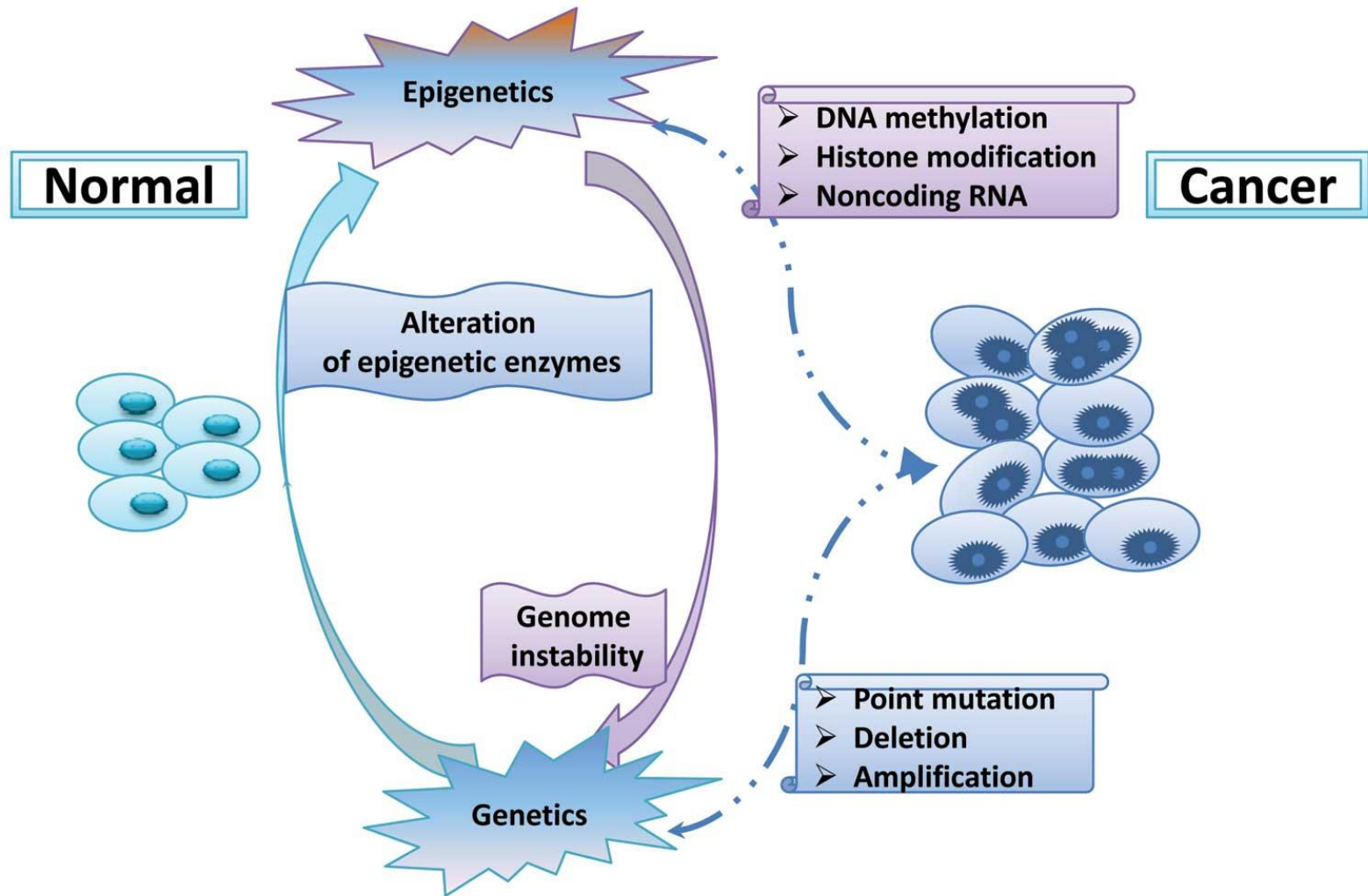
Prader-Williho syndrom:

Defekt ve stejné oblasti, gen *SNRPN*
(normálně je aktivní P kopie),
porucha funkce hypothalamu

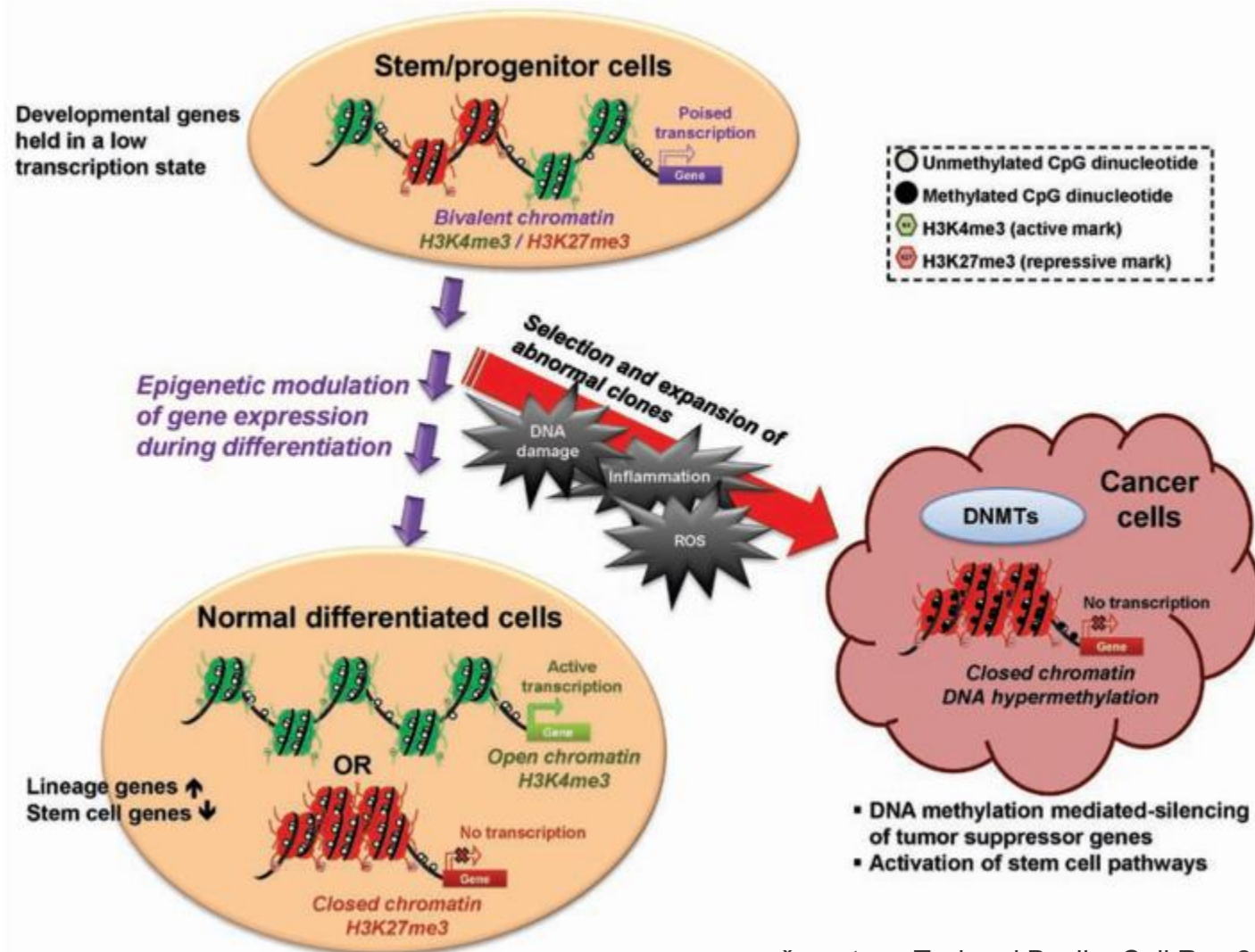
- extrémní problémy s krmením nebo
- extrémní chuť k jídlu
- snížení svalového tonusu – problémy s motorikou

- novorozenci mají problém s příjmem potravy
- problémy s rovnováhou
- motorické poruchy (někteří nechodí)
- záchvaty
- poruchy spánkového rytmu
- usměvavá tvář, trhané pohyby
„happy puppets“
(šťastné loutky)

Epigenetika a nádory

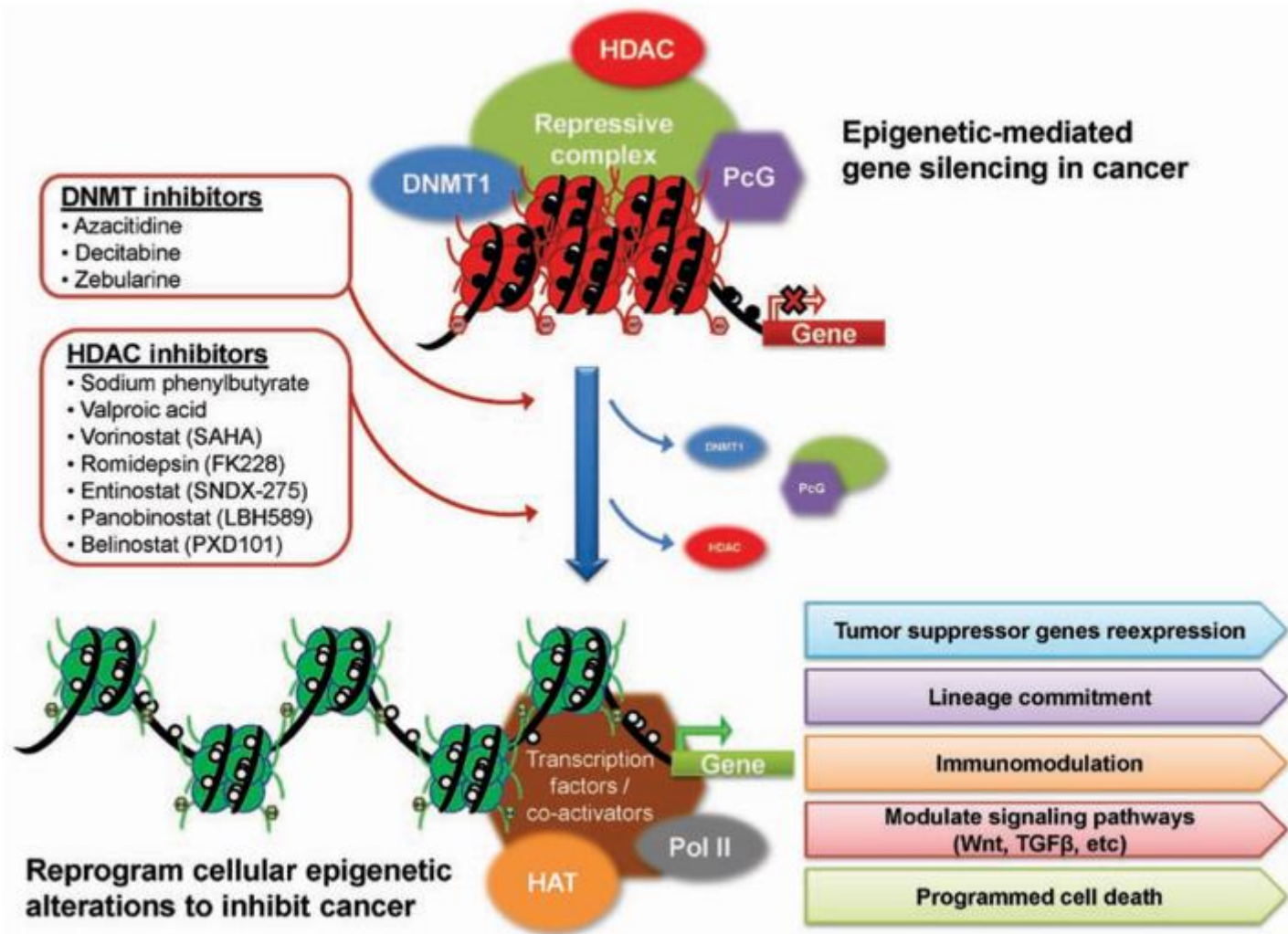

Epigenetika a nádory

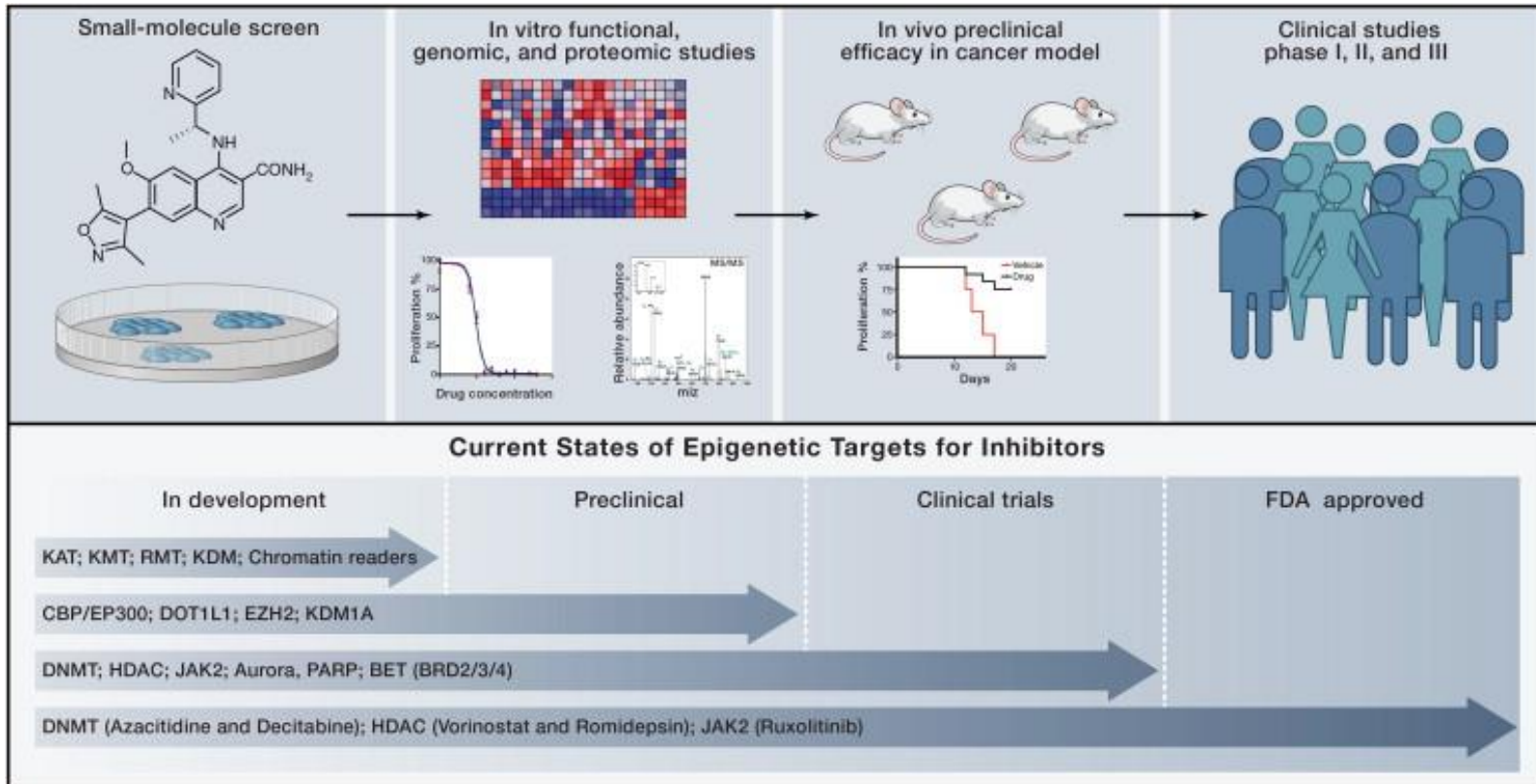
převzato z: Tsai and Baylin, Cell Res 2011
doi: 10.1038/cr.2011.24

Epigenetika a nádory

převzato z: Tsai and Baylin, Cell Res 2011
doi: 10.1038/cr.2011.24

Epigenetika a nádory

Epigenetika a nádory

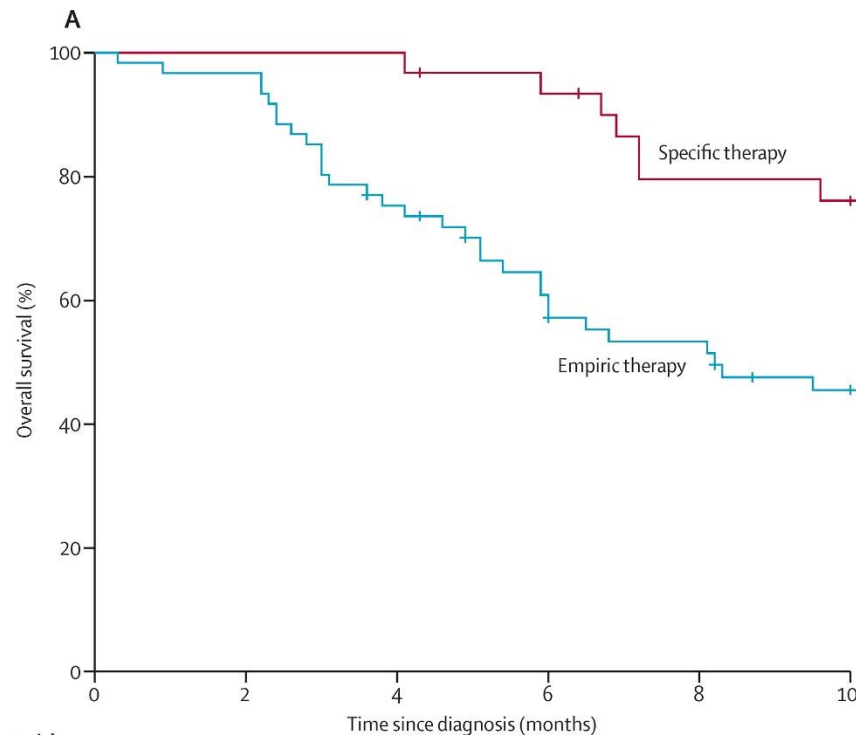
EPICUP – diagnostický systém založený na epigenetickém profilování

Analýza methylace DNA – časná identifikace primárních nádorů neznámého původu (cancers of unknown origin – CUP)

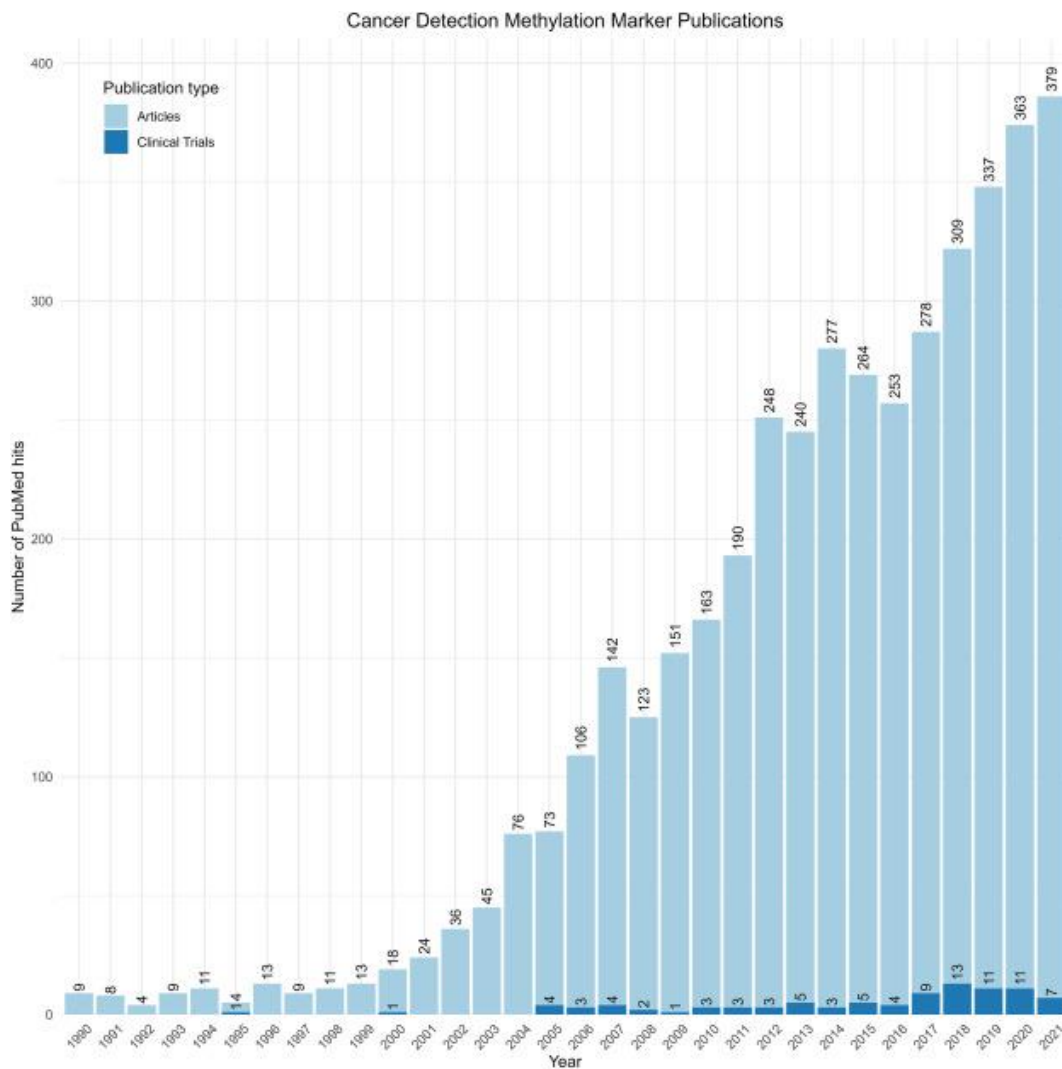
Počet vzorků pro „trénování“: 2 790

„validaci“: 7 691

38 typů nádorů, platí i pro velkou většinu metastáz.

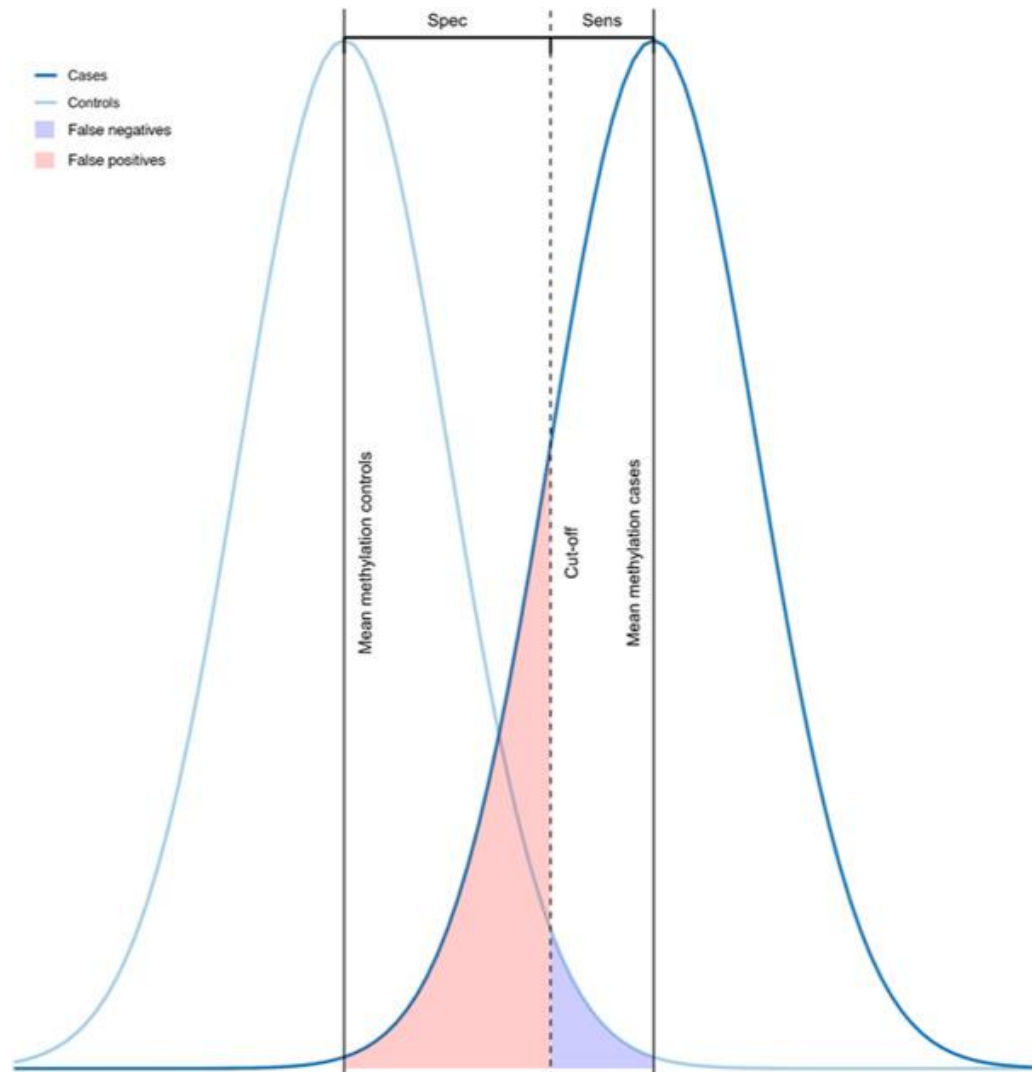
Epigenetika a nádory

převzato z: Ibrahim et al., Eur J Cancer 2023

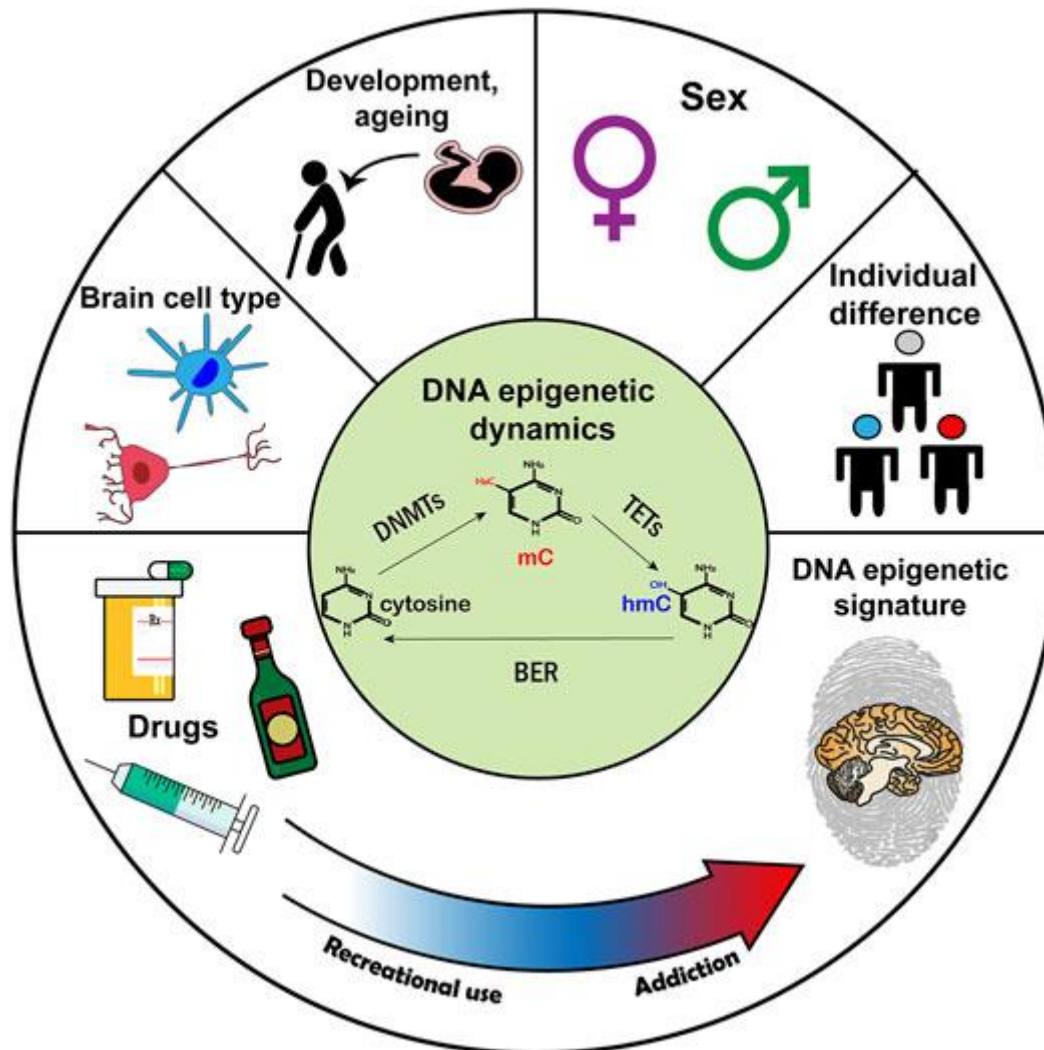
<https://doi.org/10.1016/j.ejca.2022.10.015>

Epigenetika a nádory

převzato z: Ibrahim et al., Eur J Cancer 2023
<https://doi.org/10.1016/j.ejca.2022.10.015>

Epigenetika a závislosti

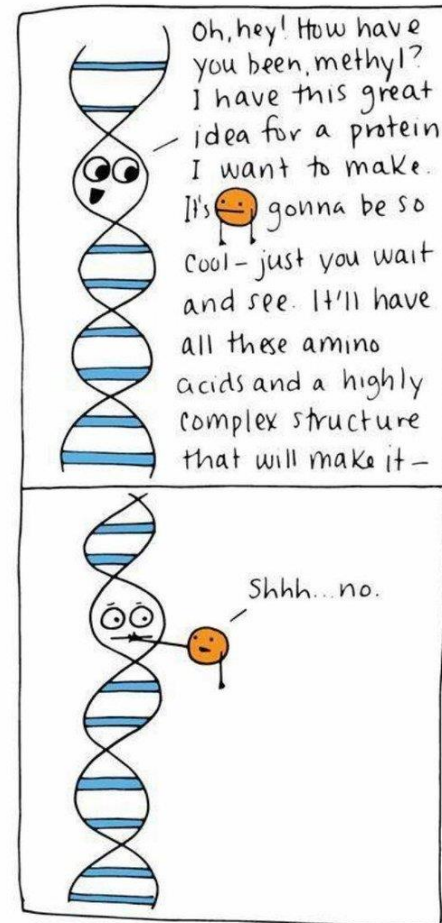
Děkuji za pozornost

blog post by Caroline Relton

 Pinterest

Another gene silenced.
• Beatrice the Biologist